

Dragan Damjanović

Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Friedrich Schmidt i arhitektura Đakovačke katedrale

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Predan 27. 11. 2007. – Prihvaćen 2. 2. 2008.

UDK: 726.6(497.5 Đakovo)

Sažetak

Članak govori o udjelu Friedricha Schmidta u oblikovnom rješenju arhitekture Đakovačke katedrale. Radeći na projektima za ovu građevinu u periodu od 1870. do 1882. (a i kasnije) u mnogim detaljima

modificira projekte svojeg prethodnika Karla Rösnera (osobito na glavnom pročelju, tornjevima, dijelom i na kupoli).

Ključne riječi: *Friedrich Schmidt, Josip Juraj Strossmayer, Đakovačka katedrala, historicizam, neoromanika, neogotika*

Angažiranje Friedricha Schmidta kao nasljednika Karla Rösnera na završavanju Đakovačke katedrale jedana je od prekretnica u povijesti hrvatske arhitekture 19. stoljeća. Strossmayerova prvostolnica, najveća sakralna novogradnja hrvatskoga historicizma, zahvaljujući ovom angažmanu dobit će svoje današnje lice, a istodobno pokrenut će se niz događaja koji će bitno preusmjeriti daljnji tok zbivanja u hrvatskoj arhitekturi – Schmidt će biti zaposlen na cijelom nizu drugih građevina u Hrvatskoj, ponajprije u Zagrebu, a njegov će se učenik Herman Bollé, angažiran prvotno upravo na Đakovačkoj katedrali, pretvoriti u vjerojatno najznačajniji jeg domaćeg arhitekta druge polovine 19. stoljeća.

Iako je Schmidtov rad u Đakovu općepoznato mjesto u povijesti hrvatskoga historicizma, do sada gotovo da nije bio proučavan njegov udio u oblikovnom rješenju arhitekture Strossmayerove katedrale, odnosno koliko se on pridržavao ili odstupao od Rösnerovih projekata. Ovim se člankom nastoji obraditi upravo taj segment Schmidtova rada na Đakovačkoj katedrali.

Pitanje izbora nasljednika Karla Rösnera

Rösnerovom iznenadnom smrću 13. srpnja 1869. kulminirale su teškoće s kojima su se pri gradnji Katedrale suočavali Strossmayer i Đakovački kaptol. Konstantna neslaganja biskupa i Rösnera oko pitanja pojedinih oblikovnih rješenja Katedrale, kašnjenje detaljnih projekata, nedostatak kamena, loša kvaliteta cigle, sada su se činili kao marginalni

problemi u odnosu na novonastali – gubitak arhitekta koji je vodio cijeli posao. Razumljivo je stoga da se odmah nametnulo pitanje tko će biti Rösnerov nasljednik.

Iako se obično misli kako je Strossmayer posao istog trenu povjerio Friedrichu Schmidtu, put odabira novoga glavnog arhitekta nije bio tako kratak. Taj pogrešni dojam ostavili su, čini se, tekstovi nastali još tijekom gradnje Katedrale. Tako Kršnjavi, opisujući početak Schmidtova angažiranja u Đakovu, u svom tekstu s kraja sedamdesetih godina 19. stoljeća ističe: »Kad je biskupu Strossmayeru arhitekt, koji mu je crkvu graditi počeo, umro, bijaše sasvim naravno, da je povjerio dogotavljenje svoje crkve najboljemu svijuh sada živućih arhitekata – Schmidtu...«¹ Po svoj prilici, međutim, o Schmidtovu zapošljavanju na svojoj prvostolnici Strossmayer u početku uopće nije razmišljao. Sigurno je samo da se nalazio u velikoj nedoumici, koja je derivirala niz posve različitih mogućih rješenja. Tako je najprije razmišljao o angažiranju nekog arhitekta Čeha, čak je i žalio što to od prve nije učinio, budući da je držao da bi slavenski čovjek sigurno revnije prionuo uz ovaj posao nego austrijski Nijemac.² Odlučio je stoga zamoliti Františka Ladislava Riegera³ iz Praga da mu preporuči nekog tamošnjeg arhitekta. Moguće je kako je biskup ciljao na Antona Barvitiusa,⁴ kojega je poznavao iz Rima i koji je u prvoj polovini šezdesetih odigrao vrlo značajnu ulogu u prosuđivanju i konačnom odustajanju od prvotnog Rösnerova projekta za Katedralu, tim prije što se do toga vremena on već isprofilirao kao kvalitetan arhitekt. Nije poznato, nažalost, da li je Strossmayer na kraju pisao Riegeru, te

što mu je i da li mu je uopće on odgovorio. Gotovo u isto vrijeme, početkom kolovoza, biskup je počeo razmišljati i o raspisivanju natječaja za preostale poslove koje je arhitekt morao obaviti na Katedrali: oltare, pročelja i drugo.⁵ Što je konkretno u tom pitanju poduzeo, također ostaje nepoznato. Sigurno je samo kako su svi pokušaji u pronalaženju Rösnerova nasljednika ostali bezuspješni budući da biskup na sjednici Crkvenog građevnog odbora s kraja listopada 1869., organiziranoj neposredno prije njegova odlaska u Rim, ponovno spominje potrebu angažiranja novog arhitekta, tada prvi put napominjući da će ga nastojati pronaći u Beču.⁶ Da li je već tada ciljao na Schmidta, ili možda na nekog drugog značajnog arhitekta prijestolnice Monarhije, dostupni izvori ne naznačuju.

Rješavanje tog pitanja otežalo se gotovo godinu i pol dana od Rösnerove smrti, ponajprije zbog Strossmayerove zaokupljenosti crkvenom i svjetovnom politikom. Naime, kraj 1869. i početak 1870. vrijeme je doista natrpano nizom značajnih povijesnih događanja u kojima je biskup odigrao izuzetno važnu ulogu. S jedne strane intenzivno je radio na reviziji Hrvatsko-ugarske nagodbe, a s druge zaokupila su ga brojna crkvena pitanja. Nakon smrti Jurja Haulika mnogi su ga, naime, htjeli imenovati novim zagrebačkim nadbiskupom, što je on, bar službeno, odbijao, čini se između ostalog i stoga što nije htio ostaviti završavanje svoje prvostolnice drugom, bojeći se da njegov nasljednik ne poremeti (štednjom) stilsku harmoniju građevine.⁷ Osim toga, još važniji se događaj pripremao u Rimu, novi opći sabor katoličke crkve – Prvi vatikanski koncil. Već krajem listopada 1869. Strossmayer je zbog koncila otputovao iz Đakova u Rim, posjetivši usput Peštu i Beč.⁸ S obzirom na ulogu koju je odigrao na Koncilu nije se mogao udaljiti iz Vatikana gotovo osam mjeseci, sve do prekida sjednica zbog ulaska talijanskih trupa u Rim, u srpnju 1870.

Dugo odgađanje konačne odluke o novom arhitektu bilo je omogućeno trenutnom situacijom na gradilištu. Radovi su se, naime, mogli neko vrijeme bez većih problema nastaviti budući da je većina projekata potrebnih u 1869., a dijelom i 1870. godini bila gotova, tako da se pod vodstvom palira Josefa i Georga Kopfa cijelo vrijeme Strossmayerove odsutnosti nastavilo zidanje, doduše nešto sporijim ritmom, i to strogo, upravo na biskupovo inzistiranje, prema postojećim Rösnerovim nacrtima.⁹

Posao na izgradnji crkve Strossmayer, međutim, ni u Rimu nije zanemario. Kako su se najhitniji poslovi odnosili na dovršavanje kupole, koju se htjelo završiti u 1870. godini,¹⁰ a kako Rösner, čini se, nije ostavio detaljne nacрте za nju,¹¹ Strossmayer se, u pauzama Koncila, obratio rimskim arhitektima (ponajprije Salvatoru Zeriju), koji su projektirali stanovite izmjene Rösnerova rješenja kupole.¹² Čini se da je kanonik Nikola Voršak odigrao ključnu ulogu u prepuštanju dijela posla Talijanima, dapače po svoj je prilici Zerija, koji mu je bio prisan prijatelj, vidio kao arhitekta koji bi trebao završiti Katedralu. Biskup je, međutim, izgleda, sumnjao u kvalitete tog arhitekta.¹³ Uz to, neposredno nakon Strossmayerova povratka u Đakovo, u srpnju i kolovozu 1870. dolazi do razmimoilaženja između njega i Zerija oko

pitanja materijala od kojega bi se imali sagraditi vrhovi tornjeva Katedrale. Zbog uštede biskup se jako založio za upotrebu opeke dok je Zeri bio pristaša kamena.¹⁴

To je pitanje pokazalo, kao i brojni drugi problemi koji su mučili Strossmayera i Crkveni građevni odbor (ponajprije činjenica da je biskupova odsutnost iz Đakova i nepostojanje nadležnog arhitekta donekle usporilo gradnju),¹⁵ da se što hitnije mora pristupiti nalaženju novog arhitekta ukoliko se željelo na vrijeme i s uspjehom završiti Katedralu. Tek u tom trenutku, više od godinu dana nakon smrti Karla Rösnera, na scenu stupa Friedrich Schmidt.

Prvi doticaji Schmidta s biskupom Strossmayerom i projektom za Đakovačku katedralu

Iako nije odmah odabran kao Rösnerov nasljednik, Friedrich Schmidt je ipak u više navrata tijekom šezdesetih godina 19. stoljeća (dakle prije negoli će biti angažiran na izradi završnih projekata za arhitekturu Katedrale, te cjelokupnih nacрта za njezino unutrašnje uređenje) imao katkad posredniji, katkad neposredniji uvid u događanja vezana uz gradnju Đakovačke katedrale.

Prvi, formalno govoreći, kontakt Schmidta s Katedralom dogodio se u vremenu i prije nego što je započelo podizanje ove građevine. Đakovački Stolni kaptol, točnije rečeno naslovni biskup Josip Matić, konzultirao se, naime, sa svećenikom Brunnerom 1865. godine kako bi doznao koliko je isplaćeno Schmidtu za rad na bečkoj Lazarističkoj crkvi bezgriješnog začeća Marijina u Kaiserstraße, radi projekcije troškova gradnje buduće Katedrale.¹⁶

Teško je naravno reći koliko se, odnosno da li se uopće Schmidt tom prilikom zainteresirao za događanja u Đakovu, no ako tada i nije obratio preveliku pozornost na Matićeve upite, u idućih će nekoliko godina u nizu navrata doći u neposredan kontakt s Rösnerovim projektima i procesom same gradnje. Glavnu su ulogu u tome odigrala ponajprije brojna izlaganja projekata i modela Katedrale u Beču, predavanja koja je Rösner držao u Društvu austrijskih inženjera i arhitekata te tekstovi publicirani u bečkom tisku. Ne smije se zaboraviti, osim toga, da su Rösner i Schmidt radili kao profesori na istoj instituciji – Arhitektonskom odjelu Akademije likovnih umjetnosti u Beču, tako da je njihov međusobni kontakt bio vrlo čest, na što upućuje i činjenica kako je cijeli niz Rösnerovih pomagača u Đakovu, *Baumeistera* i *Bauzeichnera* (Schwengberger, Missong, Krausz) izašao upravo iz Schmidtove klase na Akademiji.

Neposredan Schmidtov kontakt s Rösnerovim radom u Đakovu, ako se i nije dogodio ranije (što je vrlo malo vjerojatno), zasigurno je ostvaren preko Svjetske izložbe u Parizu, 1867. godine, budući da je Schmidt, kao član međunarodnog žirija i jedan od »izbornika« austrijske arhitektonske sekcije izložbe, bio među onima koji su odlučili da Rösnerova četvrta verzija projekta za Đakovo bude među ne tako brojnim arhitektonskim radovima kojima se predstavljala Habsburška Monarhija.¹⁷ (sl. 1)

1 Karl Rösner, Projekt za glavno pročelje Đakovačke katedrale, početkom 1867. (izvor: Strossmayerov muzej, Đakovo)

Karl Rösner, plan for the principal elevation of Đakovo Cathedral, done at the beginning of 1867 (Source: the Strossmayer Museum, Đakovo)

Nedugo nakon nastupa na Svjetskoj izložbi Schmidt je počeo neposredno utjecati na Rösnerove razrade projekata Katedrale. Tako u studenom 1867., u vrijeme kada su između Strossmayera i Rösnera trajale žučne rasprave oko rješenja glavnog portala, kanonik Nikola Voršak, vraćajući se iz Hrvatske u Rim, preko Beča, javlja kako je čuo da se i Schmidt slaže s najnovijim Rösnerovim projektima za taj element pročelja crkve.¹⁸ U prosincu sljedeće, 1868. godine sam se Rösner odlučio konzultirati sa Schmidtom vezano uz podizanje kupole Katedrale. Schmidt je, naime, upravo u tom trenutku počeo raditi na tehnički mnogo zahtjevnijoj kupoli svoje najbolje sakralne građevine, crkve u bečkoj četvrti Fünfhausu,¹⁹ pa se Rösner zasigurno htio posavjetovati s njim o općenitim

problemima pri podizanju kupola, koje on u svojem opusu do tada nikada nije imao priliku realizirati. Prema tvrdnji iz dopisa spomenuta su dva arhitekta zajednički odlučili da se lukovi kupole podignu od opeke, a ne od kamena,²⁰ što je zasigurno odgovaralo Strossmayeru, zbog težnje da se uštedi što više kamena u gradnji, a time i novca.

Očito je, dakle, da je Schmidt mogao dosta dobro poznavati situaciju u Đakovu, doduše iz druge ruke, no sve do rujna 1870. mogućnost upravo njegova angažiranja na gradnji Katedrale uopće se nije uzimala u razmatranje.

Nakon što je po povratku s Vatikanskog koncila kolovoz 1870. proveo u Đakovu, obavivši najvažnije poslove oko ubrzavanja radova na gradnji Katedrale, Strossmayer je već

na samom početku rujna iste godine odlučio otputovati u Beč,²¹ čini se ponajprije s namjerom odlaska liječniku zbog bolesti koja ga je u tom trenutku mučila.²² U političkim previranjima koja su tada vladala Hrvatskom nije čudno da je to putovanje navelo mnoge na nagađanja o biskupovu zdravstvenom stanju. Zagrebom su se proširile vijesti kako je Strossmayer teško bolestan, da su ga otrovali jezuiti na Koncilu, a navodno je sam ban Rauch oko pričaio kako mu ne preostaje više od dva mjeseca života.²³ Pokazalo se kako situacija ipak nije bila tako ozbiljna,²⁴ tako da se Strossmayer za boravka u prijestolnici mogao posvetiti pregovorima s ugarskim državnici vezanim uz reviziju nagodbe,²⁵ a u trenutku kada je politička nestabilnost Europe dosegla svoj maksimum zbog talijanske okupacije Papinske Države i Francusko-pruskog rata, koji je mogao dovesti i do raspada Monarhije.²⁶

Zanimljivo je kako se paralelno s napornim političkim dogovorima i posjetom liječniku Strossmayer brinuo i oko nastavka gradnje Katedrale. Upravo se pri tom boravku u Beču odigrao ključan susret s Friedrichom Schmidtom, koji će slijedom događaja promijeniti ne samo Đakovačku katedralu, nego i cijelu povijest hrvatske arhitekture druge polovine 19. stoljeća. Tko je inicirao njihov prvi sastanak, ostaje za sada, nažalost, nepoznanica. Nesumnjivo je, međutim, kako su se našli pred sam kraj Strossmayerovog boravka u Beču, vjerojatno koji dan prije 24. rujna, budući da biskup tada prvi put spominje Schmidta u pismu kanoniku Nikoli Voršaku.²⁷

Schmidt je bez ikakve sumnje bio počašćen ponudom posla na Đakovačkoj katedrali. Bio je pod dojmom slave koju je Strossmayer stekao na Vatikanskom koncilu, tim prije što su mu kao konvertitu s protestantizma na katoličanstvo²⁸ nesumnjivo odgovarali biskupovi liberalni stavovi prema njegovoj bivšoj religiji, žestoko napadnuti od španjolskih i francuskih biskupa.²⁹ Osim toga, ne smije se zaboraviti ni činjenica da je Schmidt u Đakovu prvi put dobio priliku graditi jednu katedralnu crkvu. Iako se tijekom relativno kratkog desetogodišnjeg boravka u Beču (1859.–1870.) promaknuo u glavnoga gotičara Monarhije, velik su dio kolača, a tu se ponajprije misli na najmonumentalnije nove neogotičke crkve Carevine, dobili drugi arhitekti (Ferstel gradi monumentalnu Votivnu crkvu u samoj prijestolnici, a kölnjanin Vinzenz Statz Katedralu u Linzu). Kako u tom trenutku još nije započeo graditi Bečku gradsku vijećnicu, Schmidtu je »nedostajalo«³⁰ monumentalnih djela.³⁰ Uz to, brojnost preostalih poslova na Đakovačkoj katedrali jamčila je i dobru zaradu. Zbog svih tih razloga ne treba čuditi da je dogovor sklopljen nevjerojatno brzo.³¹ Naime, samo nekoliko dana nakon njihova prvog susreta, već 26. rujna 1870., Schmidt se upućuje sa Strossmayerom u Đakovo.³² Izvori nam, nažalost, ništa detaljno ne govore koliko se Schmidt zadržao pri svojem prvom posjetu Katedrali, tako da je teško ustanoviti koliko je posla pritom napravio. Rösnerov mu se rad svidio budući da je navodno izjavio, vidjevši Katedralu, kako je riječ o najboljem djelu toga arhitekta.³³ Đakovački Crkveni građevni odbor službeno mu je tek početkom prosinca 1870. prepustio sav nadzor nad daljnjom gradnjom.³⁴ Svoju čelnu ulogu Schmidt će zadržati sve do završetka Katedrale 1882.

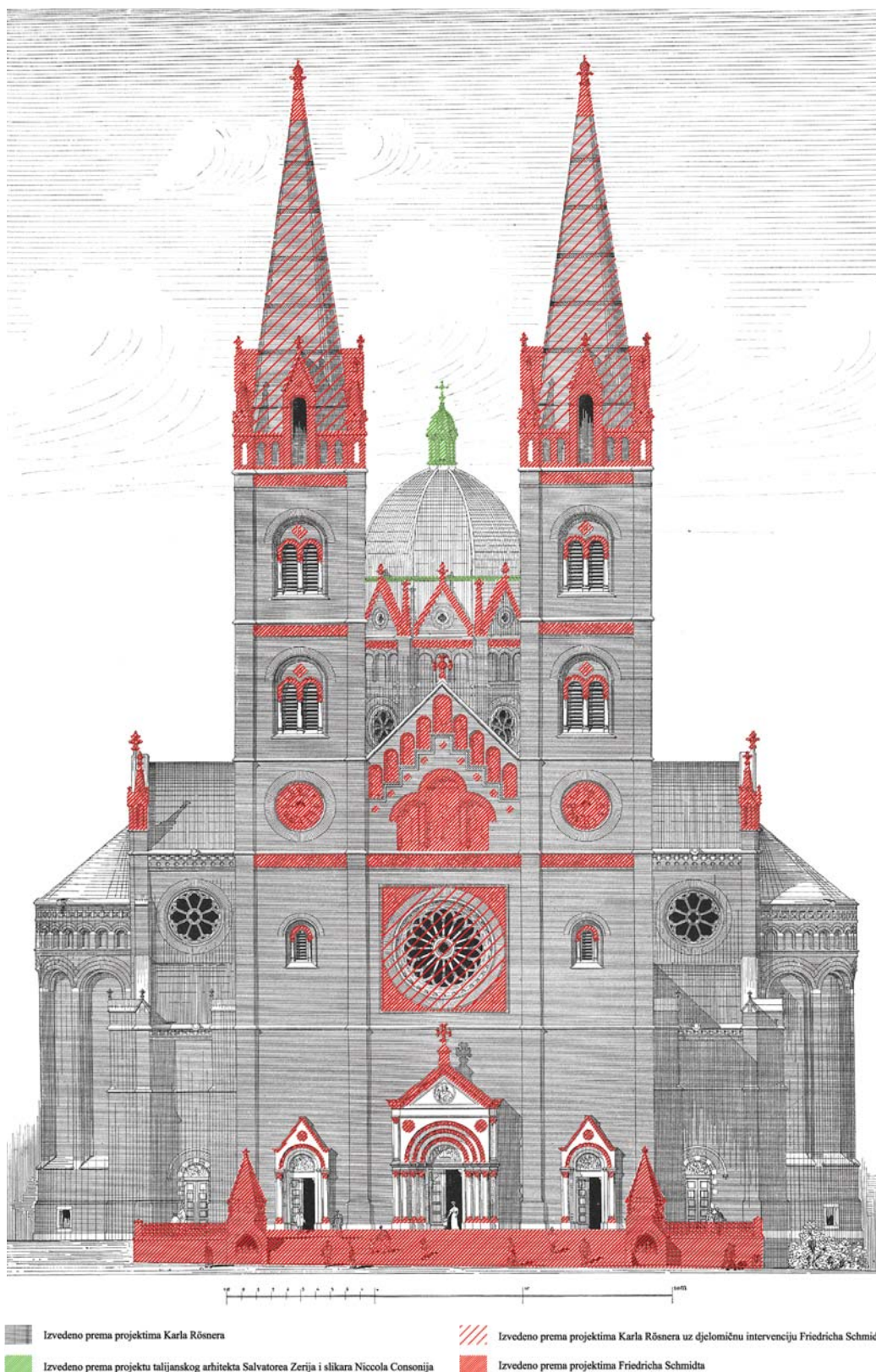
godine, ostavivši brojnim projektima snažan osobni pečat na toj građevini.³⁵

Schmidtov stav pri tako hitrom prihvaćanju posla u Đakovu jasno se može razumjeti – radilo se o velikoj građevini i velikom financijskom kolaču – no zašto se Strossmayer opredijelio upravo za njega kao Rösnerova nasljednika, i to usprkos činjenici da nije bio ni Slaven (što je kao važan kriterij biskup postavio godinu dana ranije), a ni stručnjak za romaničku arhitekturu. Razloga je dosta. Biskup je nesumnjivo poznao, ili preko njegovih gradnji u Beču ili preko izloženih projekata na Svjetskoj izložbi u Parizu 1867., visoku kvalitetu Schmidtova opusa, zbog koje je on već tada bio najtraženiji arhitekt za sakralne građevine u Monarhiji. Osim oblikovne originalnosti Schmidtovih rješenja za crkve njegovoj su slavi uvelike pridonijele i konstruktivne vještine, zbog kojih je uostalom, kako se moglo vidjeti, i bio konzultiran pri podizanju kupole Đakovačke katedrale. Kako su u tom trenutku započinjali neki od tehnički najzahtjevnijih poslova pri gradnji (podizanje svodova i tornjeva), Schmidtova su znanja i sposobnosti bile više nego potrebne. Kako se upravo u trenutku kada je Strossmayer u Beču i kada poziva sa sobom Schmidta u Đakovo završavaju arhitektonski poslovi na Crkvi svete Brigitte u četvrti Brigittenau, jednoj od najznačajnijih građevina toga graditelja,³⁶ moguće je kako je i njezino oblikovno rješenje potaklo biskupa upravo na njegovo zapošljavanje.

Uz ove neposredne razloge Schmidtova angažiranja u Đakovu ne smije se, međutim, zanemariti ni općenita situacija u tadašnjoj bečkoj arhitekturi. Rösner je umro u trenutku velike smjene generacija, kako na samoj Akademijinoj Arhitektonskoj školi, tako i u bečkoj arhitekturi uopće. U nekoliko su godina, naime između 1863. i 1869., umrla čak četiri ključna arhitekta kasnog meternihovskog i ranog francjozefinskog doba: osim Rösnera (1869.), umrli su i Ludwig Förster (1863.), Eduard van der Nüll (1868.) i August Siccard von Siccardsburg (1868.),³⁷ glavni predstavnici romantičarske struje u arhitekturi i općenito najaktivniji arhitekti sredine stoljeća. Strossmayer se, dakle, gotovo nužno morao okrenuti srednjoj generaciji. Unutar nje Ferstel mu je vjerojatno ipak bio premlad, Hasenauer previše specijaliziran za javne građevine, dok mu Hansen nije bio pretjerano pogodan zbog njegove orijentiranosti na renesansnu i bizantsku arhitekturu. Ostao mu je od elite, dakle, samo Schmidt, tada omiljen u crkvenim krugovima, doduše neogotičar, no ne bez iskustva s radom u romaničkom stilu.

Schmidtova osnovna polazišta pri intervenciji na projektima Đakovačke katedrale

U oblikovnom rješenju pročelja Đakovačke katedrale Schmidt će ostaviti svoj snažan pečat, a u unutrašnjosti građevine još snažniji. U svim onim dijelovima ove crkve koji do njegova angažiranja nisu bili završeni intervenirat će u Rösnerov projekt, ponekad u većoj, ponekad manjoj mjeri. (sl. 2) Katkad su te intervencije rezultat Strossmayerovih želja i sumnja u ranija rješenja, no puno češće sam Schmidt inicira promjene. Iako sve intervencije objašnjava isključivo kroz prizmu težnji

2 Josip Vancaš, Josip Pospíšil, Arhitektonski snimak realiziranog pročelja Đakovačke katedrale s naznačenim izmjenama koje je Friedrich Schmidt unio u Rösnerovo rješenje (izmjene ucrtala: Ivana Haničar Buljan; izvor: VANCAŠ, MAŠIĆ (bilj. 1.), bez paginacije)

Josip Vancaš, Josip Pospíšil, architectural drawing of the built facade of Đakovo Cathedral, with the modifications brought into the Rösner approach by Friedrich Schmidt (modifications drawn in by Ivana Haničar Buljan); VANCAŠ, MAŠIĆ, (n. 1.), no pagination

za jedinstvom stila i estetskim zakonima, njegove tvrdnje ne treba uvijek prihvaćati zdravo za gotovo. Promjene projekata prvenstveno su nesumnjivo bile motivirane težnjom ostavljanja autorskog traga na građevini. Schmidt, kako je već rečeno, nije do tada imao prilike graditi katedralu, pa sada kada mu se prilika konačno pružila nije mogao dopustiti da se pretvori u pukog izvođača Rösnerova projekta. Upravo stoga ni ne čudi činjenica da, iako je formalno izrazio svoje zadovoljstvo s Rösnerovim rješenjem Katedrale, njegove projekte, kada ih je početkom 1871. dobio u Beču, ocjenjuje vrlo nepotpunima, ustvrdivši dapače da se bez revidiranja samo na osnovi njih ne može dalje (g)raditi.³⁸

Radu na projektima Đakovačke katedrale Schmidt pristupa izuzetno studiozno i od početka s vrlo jasnim stavom o karakteru oblikovnog rješenja završetka te građevine. Promjenama na pročeljima i u unutrašnjosti pristupa strogo sa stajališta onodobnih arhitektonskih teorija o jedinstvu stila, a ne vlastitog uvjerenja o gotici kao primarnom i najboljem stilskom izrazu za sakralne građevine, koje je u tom trenutku zastupao. Mijenjajući ranija Rösnerova arhitektonska rješenja Schmidt ih tako zapravo nastoji romanizirati, naravno iz perspektive vlastitih nazora o romanici kao stilu.

Stylgerechtigkeit, odnosno briga o pravilnosti stila,³⁹ zatim velika pozornost posvećena *Formencharakteru*, odnosno odlikama oblika koje upotrebljava,⁴⁰ osnovni su kriteriji koje Schmidt do najsitnijeg detalja primjenjuje pri svim svojim intervencijama na Katedrali, smatrajući da bi se inače poremetila harmonija građevine. Katkada se budnost u čuvanju stilskog jedinstva čini čak i presitničavom, kao u slučaju kada se pazilo da prozori budu ostakljeni u skladu sa stilom,⁴¹ ili kada se nije zapošljavala radna snaga za koju se pretpostavljalo da ne bi dobro radila u romanici. Tako je primjerice Schmidt u ljeto 1872. bio skeptičan pri angažiranju Venecijanaca kao klesara na Katedrali koje je Strossmayer htio zamijeniti preskupim Bečanima,⁴² zasigurno stoga jer je smatrao da bi oni bili pod prevelikim utjecajem bogate gotičke baštine svoga rodnoga grada.

Zanimljivo je kako je Schmidt i u unutrašnjosti, u kojoj neusporedivo više dolazi do izražaja miješanje romaničkih i gotičkih elemenata, nastojao Đakovačkoj katedrali dati mnogo »romaničkiji« izraz nego što ga je ona na kraju dobila, no zbog pojedinih želja biskupa Strossmayera, osobito glede rješenja glavnoga oltara, morao je naposljetku postupiti drukčije.

Iako je Schmidt formalno dobio potpun nadzor nad izradom projekata,⁴³ situacija u praksi ipak nije bila tako jednostavna. Strossmayerove vizije buduće Katedrale, savjeti koje je dobivao od spomenutoga kanonika Nikole Voršaka iz Rima i kruga talijanskih umjetnika koji su se oko njega kretali (arhitekt Zeri, slikar Consoni), te stajališta Crkvenoga građevnog odbora često su bila dijametralno suprotna Schmidtovim željama. Za pojedine je elemente, osobito u unutrašnjosti Katedrale, stoga morao izraditi i po nekoliko raznih revidiranih vrsta projekata, pa ne čudi da se već u ljeto 1873. požalio Seitzevima da je svoje sjede kose stekao upravo radom u Đakovu.⁴⁴

Iako je nesporazuma bilo dosta, Strossmayer je Schmidta izuzetno cijenio, pa ni u trenucima najveće krize odnosa među

njima⁴⁵ nije htio prekinuti suradnju, shvaćajući koliko je on nužan za dovršenje Katedrale. Čak je isticao kako je požalio što od samog početka gradnje nije upravo njega angažirao.⁴⁶ Redovito je u pismima naglašavao kako je Schmidt revno pristupio svojoj zadaći u Đakovu,⁴⁷ isticao je superiornost njegova duha,⁴⁸ držao ga za jednog od najboljih konzervatora tadašnje Austrije,⁴⁹ te općenito ključnim čovjekom sakralne arhitekture tog doba.⁵⁰ Cijenio je i Schmidtove javne građevine, osobito Bečku gradsku vijećnicu, koju je smatrao najboljim arhitekturnim djelom 19. stoljeća uopće.⁵¹ Takva sklonost biskupa Schmidtu uvjetovana je očito time što je u njemu vidio ključnu osobu u procesu »obnove«, odnosno poboljšanja stanja u hrvatskoj umjetnosti,⁵² pa ga je i po cijenu stalnih sukoba nastojao zadržati u Đakovu. Zanimljivo je napomenuti kako je i Schmidt izuzetno cijenio biskupovo znanje o arhitekturi i umjetnosti, što se jasno iščitava iz činjenice kako mu je znao pisati o svojim drugim radovima i priopćavati nazore o pojedinim umjetnicima.⁵³

Schmidtove intervencije u oblikovna rješenja Đakovačke katedrale, kako njezine vanjštine, tako i unutrašnjosti, velikim su dijelom bile ograničene situacijom koju je zatekao. Slijed dovršavanja pojedinih projekata isključivo je pak ovisio o trenutnim potrebama na gradilištu, te se nikada nije moglo pristupiti razradi cjelovitih projekata. Usprkos tomu, stilsko koherentnost Schmidtovih intervencija u arhitekturi Katedrale svjedoči kako je on odmah po preuzimanju posla stvorio jasnu sliku kako bi građevina trebala izgledati nakon dovršenja.

U trenutku kada Schmidt preuzima posao Katedrale je imala najvećim dijelom završenu kupolu, tornjeve do visine završnog vijenca, posve završene apside i donje dijelove zidova, te sazidane sve svodove osim u dva traveja.⁵⁴ Na rješenja gotovih dijelova crkve više nije mogao bitno utjecati, iako će, gdje god je imao priliku, odnosno na mjestima gdje su bili dovršeni samo grubi radovi (na tornjevima, portalima, kupoli i drugdje) primijeniti svoja vlastita, autorska rješenja. Sve ostale elemente vanjskog pročelja pažljivo će proučiti i velikim dijelom modificirati.

Sudeći po spisima, Schmidt je pri svojem prvom boravku u Đakovu u listopadu 1870. osim sklapanja načelnih dogovora te izdavanja prvih naredbi vezanih za nastavak gradnje Katedrale i izradu nacрта učinio i prvi konkretni korak izradom projekta za krovne oluke.⁵⁵ Pravi su poslovi započeli međutim tek poslije arhitektova povratka u Beč, nakon što mu Strossmayer⁵⁶ naznačuje koji su projekti prioritetni za narednu godinu: »1. zabadi absydalni, 2. zabadi kupule, 3. četiri fiale za kupulu gdje se ova počima, za koje risarije trebamo i odakle će skaline voditi u nutarnost krova od kupule, 4. cielu crkvu svesti u nutri, zašto trebamo vience od kamena za koje takodjer risanje nemamo, nek nam ih dade, 5. prednji zabad, u koj dolazi osim velikoga rosetona, takodjer još jedan prozor, za koji nek nam risanje pošalje, 6. svršiti tornje, za koje risanje trebamo, 7. risanje za prozore u tornjeve za koje risanje trebamo.«⁵⁷ Iz popisa je očito kako su Strossmayerova očekivanja u pogledu brzine dovršavanja projekata bila vrlo velika, međutim pokazalo se da ritam gradnje crkve neće moći biti tako brz.

3 Tambur Đakovačke katedrale s ugaonim baldahinima (foto: D. Damjanović)
Tambour of Đakovo Cathedral with corner baldachins

Promjene rješenja kupole

Iako se prvi Schmidtov veći projekt za Đakovo, nastao u veljači 1871., odnosio na ključne kamene svodova crkve,⁵⁸ početak njegova angažiranja na Katedrali najvećim je dijelom bio posvećen intervencijama u oblikovna rješenja pročelja. Prvo pitanje koje se pritom nametnulo odnosilo se na dovršavanje kupole, koja je u tom trenutku najvećim dijelom bila sazidana (konstrukcija je bila izvedena u cijelosti), no trebalo je još izvesti završne radove: postaviti zabate na spoj tambura i kupole, te sazidati tornjiće – fijale, koji su imali stajati na sva četiri ugla oko kupole.⁵⁹ (sl. 3)

Kolik je Schmidtov udio u izgledu samog tambura kupole, teško je reći. Nesumnjivo je kako zabati tambura nisu bili izvedeni u trenutku kada je on preuzimao posao,⁶⁰ a jednako je tako nesumnjivo da su fijale postavljene između njih u oblikovnom rješenju identične onima koje će Schmidt kasnije upotrebljavati na vrhovima zvonika Strossmayerove Prvostolnice. Iako postoji mogućnost da se Schmidt projektirajući zvonik oslonio na motive koje su talijanski arhitekti dodali Rösnerovu projektu za kupolu Đakovačke katedrale, radi osiguravanja stilskog jedinstva građevine, ipak je vjerojatnije da je upravo on modificirao izgled zabata i fijala na tamburu, te kasnije taj motiv ponovio na ostatku crkve.

Dok se rješenje tambura, zbog nepostojanja projekata ne može sa sigurnošću pripisati Schmidtu, za tornjeve-fijale postavljene sa strane kupole sigurno je kako su njegov

Dodatak crkvi. Već pri svom prvom boravku u Đakovu Schmidt je, naime, naredio da se fijale ne zidaju dok on »ova [Rösnerova, op. a.] risanja dobro ne prouči i ne odobri«. ⁶¹ Izradi novih projekata za ugaone fijale Schmidt se posvetio tek sredinom veljače iduće, 1871. godine. ⁶² Posao se naravno odužio, tako da su crteži završeni tijekom Schmidtova drugog boravka u Đakovu, u travnju 1871. ⁶³

Rösnerov je projekt predviđao postavljanje posve malih fijala na uglovima uz kupolu, istovjetnih onima koje su trebale stajati na uglovima vrha tornjeva, zatim na uglovima apsidnih zabata i na samoj kupoli, na vrhu tambura, između trokutastih zabata. Schmidt taj motiv rješava neusporedivo monumentalnije, dapače, teško je reći da li se uopće može govoriti o fijalama u užem smislu značenja te riječi, budući da je više riječ o tornjicima ili baldahinima. Schmidtove su promjene rješenja fijala vjerojatno bile motivirane mijenjanjem proporcionalnih odnosa na kupoli intervencijama talijanskih arhitekata, odnosno spuštanjem razine na kojoj se nalaze rozete. Kako bi se ublažila kolizija pri spajanju krova i kupole i dobio dojam stepeničastog, laganog uspinjanja prema vrhu, Schmidt je fijale tako dimenzionirao da svojom visinom dosegnu gotovo sam vrh tambura, dok je Rösner predviđao da im vrhovi budu u ravnini sa središtima rozeta.

Ne samo veličinom već i oblikovnim rješenjem Schmidtove fijale sa strana kupole bitno odstupaju od Rösnerovih. Umjesto stožastog tornjića na vrhu baldahina na stupovima Schmidt, vjerojatno stoga da uštedi kamen i da se prilagodi

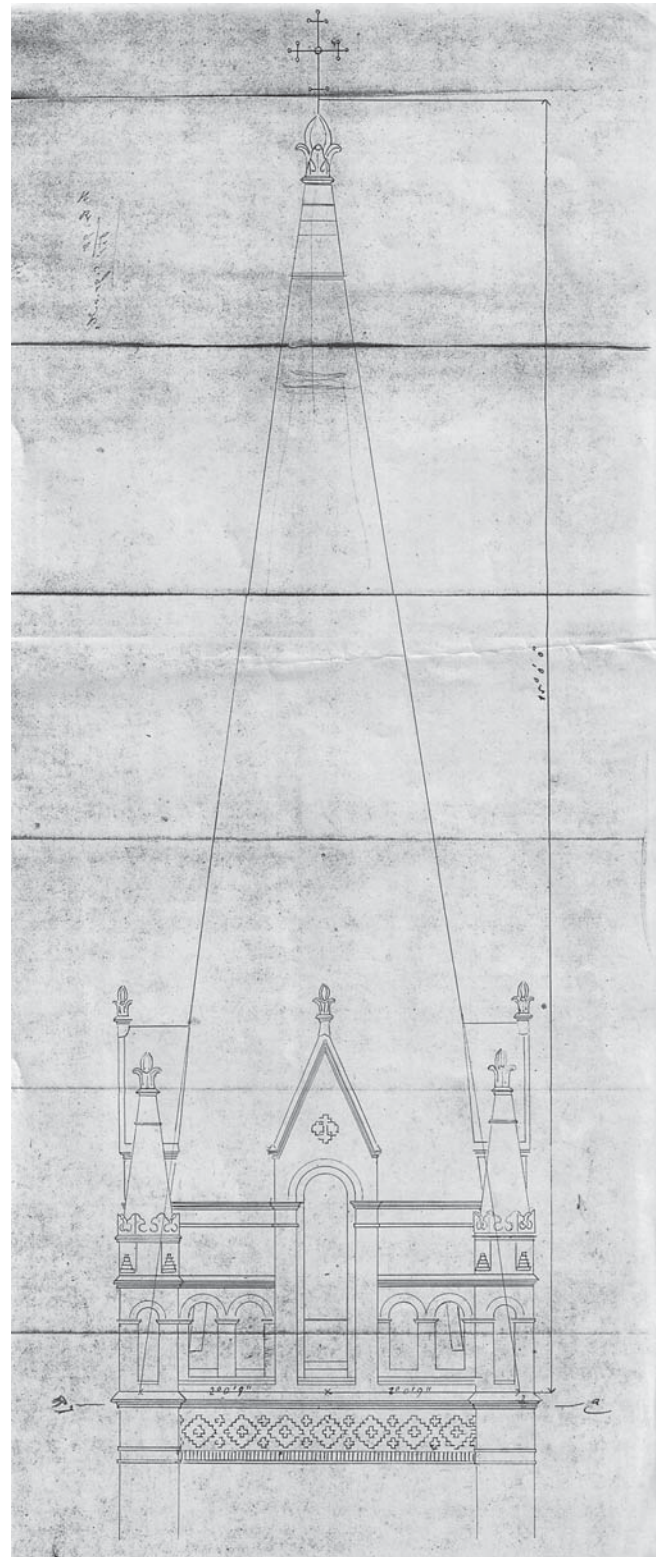
rješenju apsida, baldahin postavlja na četiri prilično masivna stupca od opeke, riješena vrlo jednostavno, samo s istaknutom zonom vijenca. Na sve četiri strane tornjića/baldahina postavlja zabate, koji svojim rješenjem u malom mjerilu ponavljaju oblike velikih zabata iznad apsida crkve. Unutar zabata postavlja motiv romba izvedenog u cigli. Svaki je zabat baldahina zaključen križnom ružom, kao i vrlo visoka stožasta kapa fijale. Oblici koje je Schmidt primijenio na fijalama kupole postat će osnovnim polazištem, u skladu s težnjom za jedinstvom stila, u razradi i promjenama na ostalim dijelovima pročelja. Motiv romba izvedenog udubljenjima i ispupčenjima cigle dominirat će raščlambom zida nezavršenog dijela crkve, osobito na glavnom pročelju, a rješenje kape fijala bit će primijenjeno, u mnogo većem mjerilu, na vrhovima tornjeva. Schmidt se i na fijalama kupole i u ostalim elementima koje je unio na Đakovačku katedralu izuzetno pažljivo odnosio prema izvedenim Rösnerovim dijelovima crkve, često iskorištavajući motive svojeg prethodnika, transformirajući ih na za sebe specifičan način.

Tornjevi

S obzirom na to da je donji dio tornjeva do ljeta 1870. uglavnom bio gotov, pitanje rješenja njihovih vrhova već se nekoliko mjeseci i prije Schmidtova angažiranja na Đakovačkoj katedrali nametalo kao važan problem. Oblikovno rješenje pritom prvotno nije bilo prijeporno, nego pitanje od kojeg se materijala trebaju izvesti stošci na vrhovima tornjeva. Naime, rimski su arhitekti, ponajprije Zeri,⁶⁴ držali da se kape trebaju zidati od kamena, nesumnjivo zbog njihove velike izloženosti raznim atmosferalijama, na što ni Strossmayer ni Đakovački kaptol nisu htjeli pristati zbog visoke cijene toga građevinskog materijala.⁶⁵ Razumljivo je stoga kako se već pri prvom susretu Strossmayera i Schmidta odmah postavilo pitanje materijala za vrhove tornjeva, a biskupu je nesumnjivo bilo drago što je novi glavni arhitekt pristao uz njegovo mišljenje, odnosno da se stošci mogu podići od opeke.⁶⁶

Na novim projektima za vrhove tornjeva Schmidt je počeo raditi paralelno s radom na ugaonim fijalama kupole,⁶⁷ pa je stoga i razumljiva izrazita srodnost oblikovnih rješenja tih dvaju elemenata arhitekture Katedrale. Kako je na tornjevima bio ograničen samo završenim, donjim dijelovima, mogao je mnogo slobodnije i u većoj mjeri odstupiti od ranijeg Rösnerova rješenja u odnosu na situaciju na kupoli.

Projekti za vrhove tornjeva bili su gotovi u svibnju 1871., tako da se već tada moglo pristupiti zidanju.⁶⁸ Nažalost, nijedan od tada poslanih projekata nije ostao sačuvan, odnosno za sada još nisu pronađeni, a jedan jedini sačuvani palus iz nešto kasnijeg dopisa, koji prikazuje gornji dio tornjeva i po svojoj prilici nije dio serije projekata iz svibnja 1871., nije potpisan, pa je teško posve pouzdano reći je li to doista Schmidtov projekt ili je možda riječ o nekoj od posljednjih Rösnerovih varijanata. (sl. 4) U nedoumicu nas ponajprije dovodi činjenica da su na tom palusu na vrhovima tornjeva postavljeni križevi, dok je Schmidt kao jednu od promjena upravo istaknuo ispuštanje velikih križeva na vrhovima tornjeva, koje je Rösner postavio na svojim posljednjim

4 Friedrich Schmidt, Projekt za tornjeve Đakovačke katedrale, 1871., Dijecezanski arhiv u Đakovu, spisi Crkvenoga građevnog odbora br. 98, 22. 10. 1891.

Friedrich Schmidt, Plan for the towers of Đakovo Cathedral, 1871, Diocesan Archives in Đakovo, files of the Church Building Committee, no. 98, 22. 10. 1891.

projektima za Đakovo. Schmidt je držao kako na tornjeve treba postaviti križne ruže, jer postavljanje križa prouzrokuje velike konstruktivne teškoće, a osim toga običaji (prema njemu) nalažu da se križ stavlja iznad velikog oltara, što bi u slučaju Đakova bila kupola (gdje je već postavljen), a osim toga još i na glavnom zabatu, pa nije potrebno križeve postavljati i na tornjeve.⁶⁹

Ne može se, dakle, u potpunosti isključiti mogućnost da je u posljednjim fazama rada u Đakovu Rösner projektirao rješenje tornjeva kakvo je izvedeno, iako je mnogo vjerojatnije da je spomenuti sačuvani palus ipak Schmidtovo djelo, a križ na vrhu tornja vjerojatno je slobodna interpretacija nekoga kasnijeg precrtavača ili možda i samoga Schmidta u početnim razmišljanjima o rješenju zvonika.

U prilog tvrdnji da je ipak riječ o Schmidtovu, a ne Rösnerovu projektu govori činjenica da se među brojnim poslanim detaljnim Rösnerovim projektima iz druge polovine šezdesetih nigdje neposredno ne spominje slanje projekata i za tornjeve.

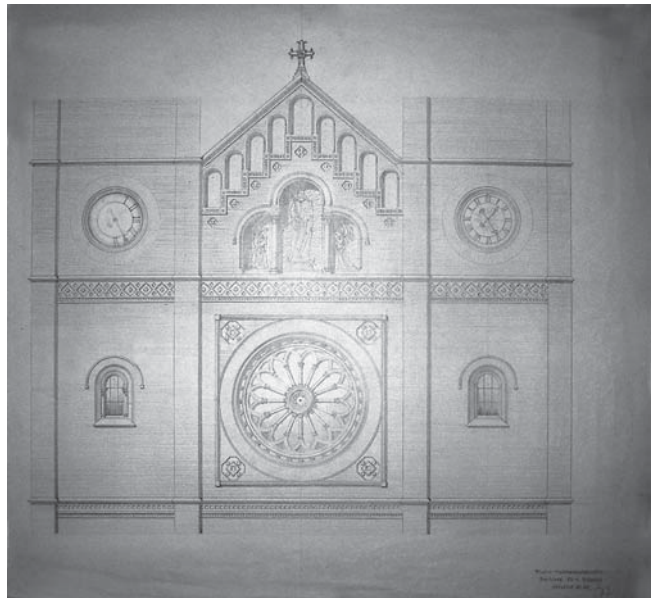
Osnovni oblik kape tornja Schmidt zadržava prema Rösnerovu rješenju, no potpuno mijenja njezin donji dio. Iako zadržava i fijale na uglovima u donjem dijelu vrha zvonika, mijenja im u cjelini prvotno oblikovno rješenje. Mjesto velikih zabata s donje strane kape postavlja visoke i uske »erkere«,⁷⁰ točnije rečeno neku vrstu polubaldahina spojenih arkadama s ugaonim fijalama. Porijeklo toga rješenja može se naći na bazi kape tornjeva Altlerchenfeldske crkve u Beču, no Schmidt se, razumljivo uvelike oslobađa (svojem vjerojatnog) predloška i stvara vlastito, znatno plastičnije i izuzetno kvalitetno djelo.

Nakon slanja projekata za kape, odnosno vrhove tornjeva, do kraja 1871. izrađeni su potrebni detaljni nacrti za ostatak elemenata toga dijela crkve. Naime, donji su dijelovi tornjeva bili samo grubo izvedeni, a cjelokupna je dekoracija s vijenicima i okvirima prozora tek tada dolazila na red.⁷¹

I ostatak dijelova pročelja tornjeva Schmidt će bitno modificirati u odnosu na ranije rješenje. Mjesto vijenca slijepih lukova, od kojih se zbog uštede odustalo još za vrijeme Rösnerova upravljanja gradnjom, postavlja vijenac s rombovima u koje je upisan križ, izveden naizmjeničnim ispupčivanjem i udublivanjem cigle. I rješenja bifora donekle je promijenio, umetanjem iznad njih, a u okviru velikog luka, motiva križa upisanog u romb, također izvedenog u opeki, te promjenom rješenja stupova i lukova samih bifora. Iako je Schmidt sve do kape zadržao osnovno ustrojstvo raščlambe, sve detalje na tornjevima, čak i na elementima koji su zadržani prema starim Rösnerovim projektima, sam je razradio i zapravo oni su u svojem današnjem izgledu više njegovo djelo.⁷²

Promjene na ostalim dijelovima glavnoga pročelja – zabatu i portalima

Dok nas u slučaju rješenja vrhova tornjeva izvori dovode u malu nedoumicu, s glavnim zabatom posve je jasno koje je promjene Schmidt unio. Intervencija u tom dijelu ranijeg

5 Friedrich Schmidt, Projekt za glavno pročelje Đakovačke katedrale, 1871.–1872., Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. br. 157.049

Friedrich Schmidt, Plan for the principal elevation of Đakovo Cathedral, 1871–1872, Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. no. 157.049

Rösnerova projekta bila je olakšana Strossmayerovim nezadovoljstvom ranijim rješenjem, zbog kojega je 1869. izbilo sukob između biskupa i njegova prvog arhitekta. Čini se da je biskup htio promijeniti neke elemente glavnoga pročelja, ponajprije ispustiti prozor, odnosno monoforu, koju je Rösner namjeravao postaviti u samo središte glavnoga zabata ispod niša, odnosno lukova s mozaicima.⁷³ (sl. 1) Iako će kasnije, upravo u vrijeme Schmidtova angažiranja u Đakovu, Strossmayer promijeniti mišljenje i narediti da se glavni zabat izvede prema Rösnerovim projektima iz prosinca 1868. godine »što se tiče kamena i forme«,⁷⁴ kada je novoimenovani arhitekt modificirao projekt i izostavio spomenuti prozor, nije se previše bunio.

Ritam izrade projekata bio je dosta spor. Schmidt najprije sredinom studenog 1871. šalje projekte za novi vijenac na glavnom zabatu,⁷⁵ koji je, kako je već spomenuto, ponovljen u varijaciji gotovo istih oblika (s rombovima) i na tornjevima, a odmah potom počinje izrađivati projekte za sat na tornju i za križ na vrhu zabata.⁷⁶ Križ je odmah potom naručen, tako da je na velikoj svečanosti 15. studenog 1873. mogao biti postavljen na svoje mjesto.⁷⁷ Oblikovnim rješenjem posve odstupa od Rösnerova sasvim jednostavnog križa i snažno asocira na tzv. keltske križeve. I na ovom, tako sitnom detalju arhitektonске raščlambe Đakovačke katedrale pokazuje se s kojom je pomnjom Schmidt pristupio građevini, nastojeći svakom njezinu dijelu dati što zanimljivija rješenja i utisnuti što više svojeg autorskog potpisa.

Nešto prije posvete križa, u listopadu 1873. godine, završeni su konačno i projekti ostatka zabata.⁷⁸ Za razliku od zvonika, za koji imamo sačuvan samo spomenuti projekt na palusu iz

Đakovačkog arhiva, za glavno je pročelje sačuvan Schmidtov originalni projekt unutar njegove ostavštine,⁷⁹ (sl. 5) te se može jasno zaključiti koje je promjene ranijeg Rösnerova projekta proveo. Najviše modificira glavni zabat. Od ranijeg Rösnerovog rješenja zadržava samo stepeničasti dekorativni uzorak vrha zabata.⁸⁰ Motiv luka u sredini zabata i polulukova koji se stepeničasto spuštaju na obje strane modificira postavljanjem slijepih polukružnih niša. Odustaje i od prozora pri dnu zabata, protiv kojega se Strossmayer pola desetljeća ranije bezuspješno borio, postavljajući na njegovo mjesto veliki, slijepi, gotovo potkovičasti luk, na koji se sa strana nadovezuju dva poluluka i u koji je htio postaviti prikaz Bogorodice kojoj se klanjanju anđeli, a gdje će kasnije, po projektima mlađeg Seitzza, biti izvedeno u majolici *Raspeće Kristovo*.

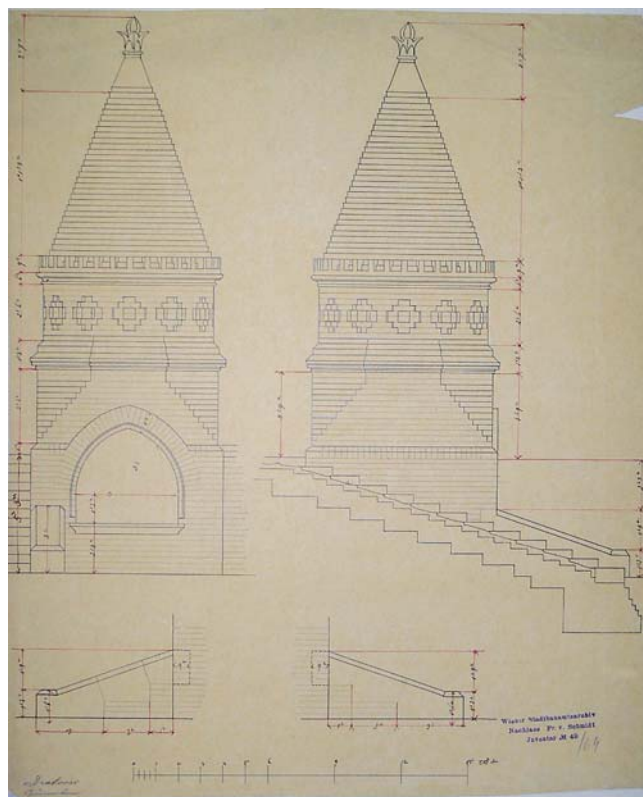
Konačno, mijenja i Rösnerovo rješenje uglova kvadratnog istaka u kojem se nalazi rozeta, gdje mjesto slijepih trolista postavlja svoj osnovni dekorativni motiv – rombove izvedene ispućivanjem i udublivanjem slojeva opeke. Iako su promjene rješenja pročelja inicirane dijelom i nedostatkom kamena,⁸¹ iako se dakle u osnovi Schmidtova rješenja nalaze ekonomski razlozi, nesumnjivo je kako se taj arhitekt izuzetno dobro snašao, stvarajući ornamente kakve je opeka kao materijal omogućavala.

U motivima s glavnoga pročelja uočava se da je Schmidt glavne uzore našao u rješenjima koja je Heinrich Hübsch primijenio pri obnovi Katedrale u Speyeru. Vijenci s motivom niza sličnih rombova i križeva iz Hübscheva predvorja speyerske crkve susrećemo u Đakovu u gotovo istom obliku, samo izvedenom u drugom materijalu (opeci, a ne kamenu), jednako kao i motiv križa upisanog u romb stepeničastih strana, koji je postavio u vrh bifore. Ne treba čuditi što se Schmidt poziva na Speyer budući da se radi o crkvi koja je bila dobro poznata u stručnim krugovima i zbog svoje povijesne uloge krunidbene bazilike njemačkih careva, a i zahvaljujući velikoj Hübschovoj monografiji o njoj.⁸²

Posljednji Schmidtov dodatak glavnom pročelju crkve sadržavali su nacrti za ornamentiranje glavnoga portala, završeni u siječnju 1875.⁸³ Osnovni oblik portala izveden je još krajem šezdesetih po Rösnerovim projektima, no cjelokupna je arhitektonska dekoracija (kapiteli i drugo) isklesana po Schmidtovim projektima.

Bunari i stubište ispred crkve

Monumentalno stubište s ugaonim nadgradnjama bunara (sl. 6) ispred glavnoga pročelja Đakovačke katedrale jedan je od najzanimljivijih i najkvalitetnijih Schmidtovih dodataka ovoj građevini. Zanimljivo je kako ni Rösnerovi projekti ni korespondencija iz šezdesetih godina nigdje ne spominju postavljanje stubišta pred Katedralu, iako je ono nesumnjivo, bar u usmenim dogovorima, moralo biti predviđeno s obzirom na visinsku razliku položaja portala crkve i trga ispred građevine. Samo postavljanje stubišta, razumljivo, prije završetka većine radova na arhitekturi crkve nije ni moglo započeti, jer bi se postavljani kamen uništio

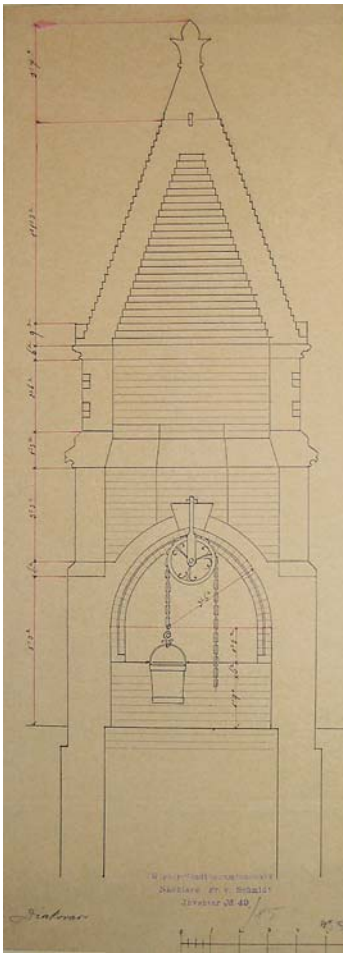
6 Friedrich Schmidt, Skica za projekt stubišta i kruništa bunara pred Đakovačkom katedralom, detalj, 1879., Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. br. 157.049

Friedrich Schmidt, Sketch for a project of the stairs and wellheads in front of Đakovo Cathedral, detail, 1879, Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. no. 157.049

7 Friedrich Schmidt, Projekt za kruništa bunara pred Đakovačkom katedralom, 1879.–1880. (projekt razradio Hermann Bollé), Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. br. 157.049

Friedrich Schmidt, Plan for wellhead in front of Đakovo Cathedral, 1879–1880 (plan elaborated by Herman Bollé), Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. no. 157.049

stalnim prelaženjem strojeva i ljudi, a gradnju je priječila i provizorna zgrada za klesare koja se sve do sredine 1879. nalazila pred Katedralom.⁸⁴ Tek se te godine pristupilo dovršavanju projekata za stubište s bunarima, koji su već

8 Friedrich Schmidt, Presjek kruništa bunara pred Katedralom u Đakovu, 1879.–1880. (projekt razradio Hermann Bollé), Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. br. 157.049

Friedrich Schmidt, Cross section of the wellhead in front of Dajkovo Cathedral, 1879–1880 (plan elaborated by Herman Bollé), Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. no. 157.049

9 Krunište bunara pred Đakovačkom katedralom danas (foto: D. Damjanović)

Wellhead in front of Đakovo Cathedral today

za nekoliko mjeseci bili gotovi.⁸⁵ Iako je u slučaju većine projekata nastalih nakon Bolléova uključivanja u poslove u Đakovu (1876.) uglavnom teško jasno razlučiti Schmidtovo, odnosno Bolléovo autorstvo, za projekt stubišta i bunara sigurno je kako je osnovna ideja Schmidtova, budući da je prvi crtež (sl. 7) nastao u vrijeme Bolléove odsutnosti iz Beča, dok je pripremao svoje preseljenje u Zagreb.⁸⁶ Bollé ga je, međutim, dobio na daljnju razradu, odnosno bila mu je povjerena izrada detaljnih projekata na osnovi crteža.⁸⁷

Schmidt je u razvijanju ideje stubišta i bunara bio posve slobodan. Strossmayer je inzistirao samo na simetriji rješenja, odnosno da južna strana stubišta bude jednaka sjevernoj,⁸⁸ zasigurno stoga da arhitekt ne bi projektirao asimetrično stubište koje bi se prilagođavalo prirodnim danostima terena. Trg pred Katedralom spušta se, naime, prema sjevernoj strani, odnosno centru Đakova, zbog čega su neki članovi Kaptola bili za izgradnju tri kraka stubišta, za svaki portal po jedno, kako bi se uštedjelo na kamenu.⁸⁹ Strossmayer se, nastojeći dobiti što monumentalnije rješenje, odlučuje za jedinstveno prostrano stubište s dvjema krunama bunara

koje ga na stranama zatvaraju. Radilo se o bunarima koji su služili kao važan izvor vode tijekom cijelog razdoblja podizanja crkve, pa ih je radi čuvanja sjećanja na gradnju biskup i odlučio sačuvati, a držao je kako će oni u budućnosti služiti hodočanicima koji će dolaziti posjećivati crkvu.⁹⁰ Pridavalo im se i simboličko značenje i uspoređivalo ih se s fontanama postavljenima na trgu ispred Bazilike svetoga Petra u Rimu.⁹¹ Schmidtovo rješenje Strossmayeru se izuzetno svidjelo, a i danas se može složiti s biskupovim riječima da su bunari sa stubišteom slikovitošću obogatili pročelje.⁹² (sl. 8)

Nakon dogotovljavanja detaljnih projekata odmah se pristupilo gradnji, tako da su bunari većim dijelom bili završeni do rujna 1880., a u proljeće sljedeće godine započelo se s podizanjem samoga stubišta.⁹³

Izvedeno stubište izrazito je monumentalno. Niži, veći dio stubišta vodi do velikog popločanog platoa pred crkvom, dok viši, manji dio vodi do samih portala. Plato između dvaju dijelova stubišta zatvoren je ogradom od kovanog željeza sa zidanim stupcima na uglovima. Krune bunara postavljene su točno u ravnini uglova tornjeva, odnosno

glavnoga pročelja, kako ne bi remetile pogled na portale. Oblikovni jezik bunara (stožasta kapa izrađena od opeke i križna ruža od kamena na vrhu rješenje vijenca koji odvaja »tambur« od kape bunara)⁹⁴ prilagođava se ostatku crkve. (sl. 9) Igrom volumena – prelaskom s pravokutne najprije na osmerokutnu, a potom na kružnu osnovu, kao i detaljima – kruništima na prijelazu »tambura« i kape, šiljatim lukom otvora bunara – Schmidt stvara jednu izuzetno slikovitu cjelinu. Kao i u ostalim dijelovima crkve pazilo se na svaki detalj, tako da je oblikovan čak i kotač koji drži lanac s kantom, te ograda bunara.⁹⁵

Arhitektonska raščlamba unutrašnjosti

Kako se za vrijeme Rösnerova vođenja gradnje Đakovačke katedrale radilo na samom podizanju crkve, detaljni projekti za elemente unutrašnje raščlambe dobrim dijelom nisu bili završeni, tako da je većina arhitektonske dekoracije unutrašnjosti (ključni kamenovi, kapiteli, konzole, itd.) izvedena po Schmidtovim projektima.

Već je ranije napomenuto da je Schmidt, odmah nakon što je preuzeo rad na Đakovačkoj katedrali, pristupio razradi projekata za jedan od elemenata arhitektonske dekoracije u unutrašnjosti – ključne kamenove. Naime, krajem 1870. završavani su svodovi, te je bilo nužno imati projekte za njih kako bi se posao mogao obaviti do kraja. Osnovni princip kojim se Schmidt pritom vodio bilo je nastojanje da taj element bude toliko jednostavan da ga mogu izvesti klesari koji su u tom trenutku radili u Đakovu.⁹⁶ Projekti su bili završeni do veljače, te je odmah potom započela njihova realizacija. Iako je Schmidt isticao jednostavnost ključnih kamenova, uvid u izvedeno rješenje pokazuje kako su oni zapravo prilično reprezentativni. Većina ih je međusobno dosta slična i nalikuju cvjetovima debelih latica. Pojedini imaju u središtu motiv četverokrake zvijezde. Osim ključnih kamenova svodova Schmidt je projektirao i ključni kamen za vrh kupole.⁹⁷

Strossmayeru su se Schmidтови crteži za ključne kamenove po svoj prilici jako sviđjeli, budući da mu je odmah poslao stare Rösnerove projekte za kapitele da odluči hoće li ih zadržati ili načiniti posve nove.⁹⁸ Razumljivo je sa stajališta već spomenutog Schmidtova odnosa prema vlastitom autorskom doprinosu u Đakovačkoj katedrali da on odlučuje iskoristiti priliku koju mu je biskup pružio, te izrađuje posve nove projekte za kapitele. Proces njihove izrade, međutim, dosta se odužio. Prvi su bili gotovi, u studenom 1871., projekti za kapitele u glavnom brodu. Schmidt ih je izveo u dvije, međusobno vrlo slične varijante, budući da velike izmjene rješenja nisu ni bile moguće zbog karakterističnog načina na koji su izrađeni blokovi kamena na kojima su se trebali klesati ornamenti kapitela.⁹⁹ Velika sličnost rješenja dviju varijanti nije se, izgleda, previše sviđjala Strossmayeru, koji je želio, vjerojatno prema srednjovjekovnim uzorima, da oni budu mnogo raznolikiji,¹⁰⁰ kako bi se izbjegla monotonija arhitektonske dekoracije. Moguće je kako je novu izmjenu rješenja inicirao i tadašnji glavni klesar Gachon, koji je tražio da sva četiri kapitela koja stoje na pilonima kupole budu različita, na što je Schmidt pristao, odlučivši pri tome da

ti kapiteli posluže kao osnovica za ostale u glavnom brodu Katedrale.¹⁰¹

Nove varijante projekata za kapitele šalje početkom lipnja 1872. Karl Laužil, prvi Schmidtov pomagač u Đakovu, ističući pritom kako bi bilo poželjno da se po njima izvedu kapiteli postavljeni između onih kapitela izvedenih po starim nacrtima, budući da se njihovo oblikovno rješenje razlikuje u većoj mjeri nego što su se međusobno razlikovali raniji nacrti, čime bi se postigla željena izmjena različitih kapitela.¹⁰²

Gotovo u isto vrijeme, kada su već poslovi na izradi kapitela u gornjem redu bili uglavnom završeni, Schmidt je započeo rad i na donjim kapitelima. Pri tome je primijenio plastički nešto bogatije rješenje od ranijega (nesumnjivo stoga što se ti kapiteli bolje vide), s time da je vodio računa o tome da ipak ne bude prebogato, odnosno da ne utječe na predviđenu cijenu radova.¹⁰³ Izvedena situacija pokazuje kako velikih razlika između kapitela nema. Donji je red kapitela doista nešto dekorativnije riješen u odnosu na gornji, međutim, kapiteli unutar jedne razine međusobno su dosta slični. Svi se sastoje od niza pojednostavljenih pozlaćenih listova akantusa.

I kapitele u ostatku crkve projektirao je Schmidt: na stupovima u oratorijima,¹⁰⁴ polustupovima pod korom,¹⁰⁵ a zanimljivo je da je izradio projekte i za kapitele stupova u kripti, koji međutim nikada nisu bili izvedeni.¹⁰⁶

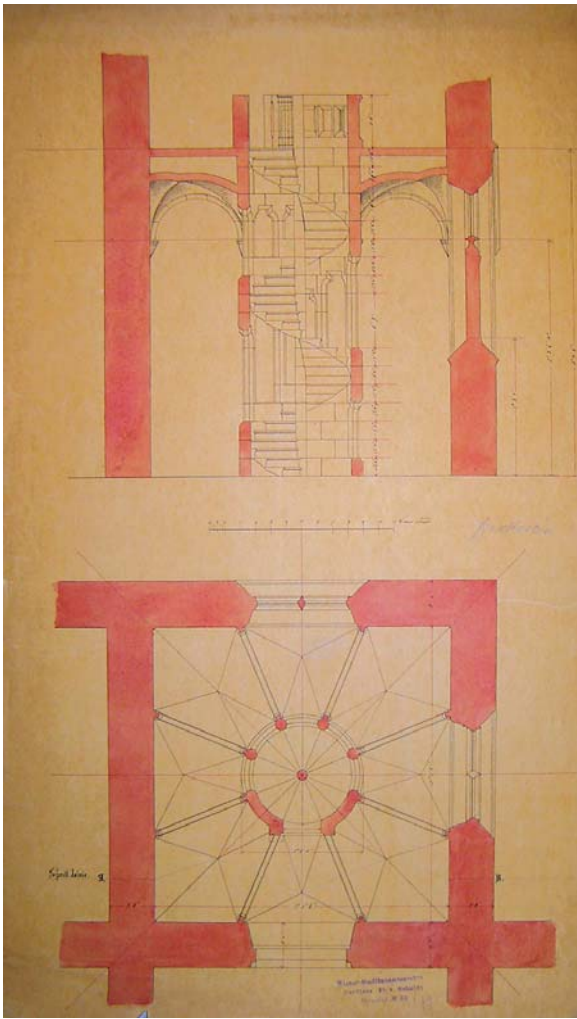
Stubišta unutar crkve

Osim glavnine arhitektonske plastike u unutrašnjosti Katedrale po Schmidtovim su projektima podignuta i tri veća stubišta: na prijelazu iz brodova crkve u svetišni dio građevine, te po jedno s desne odnosno lijeve strane apsida, u posebnim prostorijama uz sakristije i oratorije. (sl. 10) Stubišta za oratorije projektirana su i podignuta tijekom 1873. i 1874., a veliko stubište prema svetišnom dijelu crkve tijekom 1876. godine.

Rješenja za lijevo i desno stubište potpuno se razlikuju.¹⁰⁷ Na lijevu su stranu postavljene, naime, uobičajene široke stube koje vode iz predvorja sakristije u lijevi oratorij sa strane svetišta. Kako se računalo da će se njima dosta koristiti, sagrađene su od tvrdoga kamena iz Mokrica.¹⁰⁸ Desno stubište (sl. 11) posve je drukčije riješeno i predstavlja, može se reći, najuspjeliju Schmidtovu intervenciju u arhitekturu Đakovačke katedrale u unutrašnjosti.

Schmidt, naime, za desnu stranu projektira stubište kružna tlocrta, pridržavajući se rješenja predviđena Rösnerovim projektima iz druge polovine šezdesetih godina.¹⁰⁹ Iako je srž ideje Rösnerova, nesumnjivo je ipak da se konačno oblikovno rješenje tog elementa u crkvi u cjelini pripada Schmidtu.¹¹⁰ Sigurno je, naime, kako Rösner za života nije izradio projekt za to stubište. Dapače, zbog velike oskudice kamena krajem šezdesetih na gradilištu Katedrale, namjeravao ga je izvesti od kovanog željeza.

Prema Schmidtovu rješenju stubište valjkastog oblika zauzima središnji dio pravokutne prostorije. Počiva dijelom na zidovima valjka, dijelom na središnjem stupu, i spiralno se

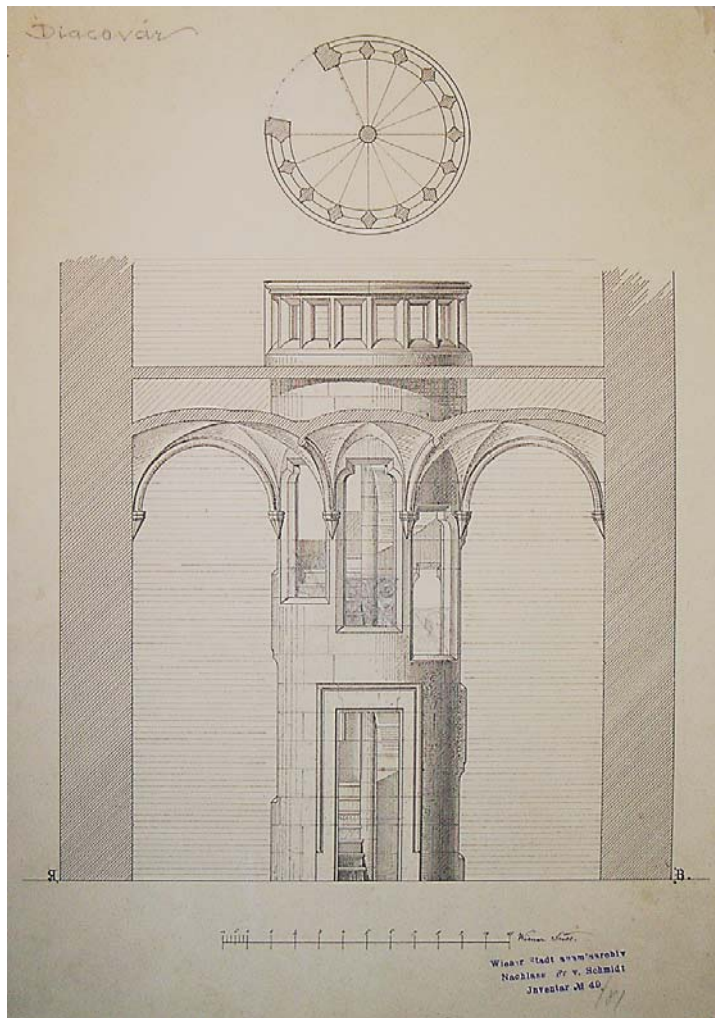

10 Friedrich Schmidt, Tlocrt i presjek donjega dijela stubišta koje povezuje desno krilo transepta s kriptom i oratorijem u Đakovačkoj katedrali, 1873.–1874., Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. br. 157.049

Friedrich Schmidt, Ground plan and cross section of the lower part of the staircase that links the right wing of the transept with the crypt and oratory in Đakovo Cathedral, 1873–1874, Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. no. 157.049

uzdiže od kripte, preko prizemlja sve do oratorija na »katu«. Središnji je valjak stubišta povezan sa zidom križno-rebrastim asimetrično izvedenim svodovima. Rebra svodova počivaju na snažno istaknutim konzolama. Kako bi se osigurala velika količina svjetla, stubište se otvara prema prostoriji s velikim prozorima završenim tzv. heljdinim zrnom. Na vrhu završava ogradom koja se otvara pravokutnim otvorima. Oblikovno rješenje prozorskih otvora i rješenje svoda odaju Schmidtovu vezanost uz gotiku i njegovo vječito propitivanje konstruktivnih mogućnosti toga stila.

Desno stubište jedina je poveznica unutrašnjosti crkve s kriptom i oratorijem na toj strani svetišta. Kako kripta ima i izravnu vezu s vanjskim prostorom crkve, očekivalo se da se ono neće mnogo trošiti, pa je za izradu upotrijebljen mekani kamen iz Zdenaca.¹¹¹

11 Friedrich Schmidt, Presjek gornjega dijela stubišta koje povezuje desno krilo transepta s kriptom i oratorijem u Đakovačkoj katedrali, 1873.–1874., Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. br. 157.049
Friedrich Schmidt, Cross section of the upper part of the staircase linking the right wing of the transept with the crypt and the oratory in Đakovo Cathedral, 1873–1874, Historisches Museum der Stadt Wien, Schmidt's Nachlass, Inv. no. 157.049

Treće stubište, kojim se premošćuje visinska razlika između zapadnoga i istočnoga dijela crkve, odnosno prostora ispod kojih se nalazi kripta i brodova ispod kojih kripte nema, spada u manje Schmidtove intervencije u arhitekturu u unutrašnjosti ove građevine. Ne radi se o oblikovno zanimljivom rješenju, nego samo o poštivanju ranijega Rösnerova plana za uređenje Katedrale.

Zaključak

Intervencije Friedricha Schmidta u Rösnerova rješenja arhitekture Đakovačke katedrale izdvojene su kao važan dio historijata podizanja ove građevine, kako bi se što jasnije razgraničio doprinos jednog odnosno drugog arhitekta u

današnjem, izvedenom izgledu Strossmayerove prvostolnice. Zanimljiv su primjer kako jedan arhitekt 19. stoljeća pristupa građevini što ju je projektirao, a dijelom i dovršio drugi arhitekt, nastojeći pritom uravnotežiti s jedne strane

težnju za vlastitom autorskom intervencijom, a s druge potrebu poštivanja već izvedenog stanja i stilske koherentnosti građevine.

Bilješke

- 1 ISO KRŠNJAVI, Tko je taj arhitekt Schmidt?, *Obzor*, Zagreb, 121, 25. 5. 1878. I. Kršnjavi se potpisao kao Dr. K., no sigurno je o njemu riječ. Vancaš i Mašić ne preciziraju pak u svojoj monografiji kada Schmidt preuzima posao. – JOSIP VANCAŠ i NIKOLA MAŠIĆ, *Stolna crkva u Djakovu*, Prag, 1900., 15. U osnovi najprecizniji je što se tiče angažiranja Schmidta u Đakovu Rogić, koji je ustvrdio da je taj arhitekt uposlen na Katedrali u kolovozu 1870. – IVAN ROGIĆ, *Katedrala u Đakovu*, Đakovo, 1964., 39. Iako je u stvari riječ o rujnu iste godine, podatak je točniji od gore navedenih.
- 2 FERDO ŠIŠIĆ, *Korespondencija Rački – Strossmayer* (dalje KORS), I, 1928., 85., *Strossmayer Račkom*, 20. 7. 1869. – Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje AHAZU), XI A, 1/Vor. N. 47, *Strossmayer Voršaku*, 6. 8. 1869.
- 3 Ladislav František Rieger (1818.–1903.) ugledni je češki političar i borac za ravnopravni položaj Češke unutar Monarhije, a protiv dualističkog ustrojstva države. – ***Rieger František Ladislav, *Österreichischer Biographisches Lexikon, 1815 –1950*; 42. Lieferung, Wien, 1985., 148–150.
- 4 Anton Barvitiuss (1823.–1901), slikar i arhitekt, djelovao u Beču, Rimu i Pragu. U Rimu boravi 1856.–1866. radeći na restauraciji Palazzo Venezia, a od 1868. živi u Pragu. Prema: ***Barvitiuss, Anton, *Österreichischer Biographisches Lexikon, 1815 – 1950*; I. Band, Graz – Köln, 1957., 52.
- 5 »Ne znam što bi glede arhitekta! Bi li uzeo koga umjetnika Čeha, vješta u ovome stilu? Ili bi glede oltarah, pročelja i drugih sitnarija izpisao Concurs?« – AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 47, *Strossmayer Voršaku*, 6. 8. 1869.
- 6 »Na to preuzv. g. biskup opazuje da se ne bi preinake činile od originalnoga nacrtu, zato želi on prije u Beču porazgovarati se s kojim arhitektom, koga bi imao također za nas anordirati.« – Dijecezanski arhiv, Đakovo (dalje DAĐ), *Zapisnici sjednica Crkvenoga građevnog odbora* (dalje ZSCGO) od 25. 10. 1869., br. 207.
- 7 FERDO ŠIŠIĆ, KORS, I, 1928., 88, *Strossmayer Račkom* 30. 7. 1869.
- 8 FERDO ŠIŠIĆ, KORS, I, 1928., 98, *Strossmayer Račkom*, 28. 10. 1869.; KORS, I, 1928., 98–99, *Strossmayer Račkom*, Rim, 12. 11. 1869.
- 9 DAĐ, ZSCGO od 25. 10. 1869., br. 207.
- 10 FERDO ŠIŠIĆ, KORS, I, 1928., 108, *Rački Strossmayeru*, 1. 8. 1870.
- 11 Ili Strossmayer njima nije bio zadovoljan.
- 12 MILKO CEPELIĆ – MATIJA PAVIĆ, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski, god. 1850.–1900., *Tisak dioničke tiskare*, Zagreb, 1900.–1904., 334.
- 13 Sudeći po Strossmayerovim rječima: »Česi (prekriženo i napisano Zesi, nesumnjivo se misli na Zerija) više dalje ništ nek ne radi do daljnega dogovora. Rad bi prije vidio što imamo od Roesnera, pak ćemo onda istom posao nastaviti.« Prema: AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 53, *Strossmayer Voršaku*, 28. 8. 1870.
- 14 AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 52, *Strossmayer Voršaku*, 21. 8. 1870.
- 15 Crkveni građevni odbor nadležan za Katedralu nije se tako uopće sastajao od početka studenog 1869. do srpnja 1870. godine, a na prvoj je sjednici odmah istaknut kao jedan od najvećih problema što zidari slabo rade (DAĐ, ZSCGO od 11. 7. 1870., br. 49/1870).
- 16 DAĐ, Stolni Kaptol, kutija br. 54, *Dopis Brunnera iz Beča Josipu Matiću* od 8. 6. 1865.
- 17 Dragan Damjanović, *Projekti za đakovačku katedralu na Svjetskoj izložbi u Parizu 1867. godine*, *Zbornik II. kongresa hrv. pov. umjetnosti*, Zagreb, 2007., 187–196.
- 18 »Rösnerov novi portal svi ovdje odobravaju, a i Šmidt u Beču.« – AHAZU, XI A/Vor. N. 18, *Voršak Strossmayeru*, 10. 11. 1867., Vatikan
- 19 DAĐ, CGO, br. 406, *Rösner Strossmayeru*, Beč 23. 12. 1868.
- 20 »Isti Rösner 23. prosinca o. G. (1868., o. a.) piše preuzv. g. biskupu u kojem veli: da će Bögen od kupule biti od cigala, tako da se savjetovao sa baumeisterom Schmidtom i tako da su zaključili...« – DAĐ, ZSCGO od 3. 3. 1869., br. 406 ex 1868.
- 21 FERDO ŠIŠIĆ, KORS, I, 1928., 114, *Strossmayer Račkom*, 5. 9. 1870.
- 22 *** *Viestnik*, u: *Katolički list*, Zagreb, 38, 22. 9. 1870., 347.
- 23 *** U Zagrebu, u: *Zatočnik*, Sisak, 221, 29. 9. 1870., 1.
- 24 Radilo se o za Strossmayera uobičajenim bolovima u trbuhu. *** *Exz. Bischof Strossmayer*, u: *Zukunft*, Beč, 212, 22. 9. 1870., 3.

- 25
S. P., Zagreb, 3. listopada, u: *Sloga*, Zagreb, 137, 3. 10. 1870., 1.
- 26
Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860.–1914.*, Izdavačko poduzeće Školska knjiga, Zagreb, 1968., 44.
- 27
»Uzimam sa sobom odavle arhitekta Schmidta da izvidi našu crkvu. I po njegovom mnijenju šiljci se imaju zidati.« – AHAZU, XI A, 1/Vor. N. xx, Strossmayer Voršaku, 24. 9. 1870., Beč
- 28
Na katoličanstvo je prešao 1858., dakle nakon preseljenja u Monarhiju – Monika Keplinger, *Zum Kirchenbau Friedrich Schmidts*, u: *Friedrich von Schmidt (1825–1891): Ein gotischer Rationalist*, Wien, Historisches Museum der Stadt Wien, 1991., 20.
- 29
CEPELIĆ – MATIJA PAVIĆ, (bilj. 12), 291.
- 30
Radio je na Katedrali svetog Stjepana u Beču, no tu naravno nije bila riječ o novogradnji, već o restauraciji jednog srednjovjekovnog objekta.
- 31
O sklopljenom dogovoru (nije poznato da li se radi možda i o konkretnom ugovoru) u rujnu 1870. govori Schmidt u nešto kasnijem svojem dopisu iz listopada 1871., kada spominje da je jedna od stavki ugovora bila i ta da će mu se kao plaća mjesečno isplaćivati 60 for. – AHAZU, XI A/Schmi. 2, Schmidt Strossmayeru, 26. 10. 1871.
- 32
Već u pismu Voršaku Strossmayer navodi da će povesti Schmidta sa sobom u Đakovo. – AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 54, Strossmayer Voršaku, 24. 9. 1870., Beč. Bečke novine popratile su to putovanje: »Exz. Bischof Strossmayer ist mit dem heutigen Eilzug nach Pest, resp. Djakovar abgereist. Derselbe nimmt den Dombaumeister v. Schmidt von hier mit, um über einzelne Dekorationen in der Djakovaer Kathedrale an Ort und Stelle die letzten Entschließungen zu fassen.« Prema: *** Exz. Bischof Strossmayer, u: *Zukunft*, Beč, 215, 26. 9. 1870., 3. Isto i u: *** Biskup Strossmayer, u: *Narodne novine*, Zagreb, 220, 28. 9. 1870., 220.
- 33
»Bečki gradjevni nadsavjetnik Schmidt, koga je preuzv. gosp. biskup iz Beča pozvao, da svoj sud o crkvi rekne, vidiv ju, uzkliknuo je: To je najljepše djelo Roesnerovo!« – *** Dopisi; Iz Djakova, 21. studena, u: *Katolički list*, Zagreb, 48, 1. 12. 1870., 425–426. Slično priča i sam Strossmayer: »Što se tiče naših činova na turni i ostale crkve, ja sam vratio se iz Beča poveo sa sobom Schmidta prvoga bečkoga arcitekta, čovieka vrlo poštena, vrlo umna i radena koji će Beč divno liepim crkvama napuniti. On je sve pogledao i sud svoj izrekao, da se činovi pod dakako njekimih uvjeti i mogu i moraju zidati. Crkva mu se jako dopada i sa dosadanjim poslom je vrlo zadovoljan.« – AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 56, Strossmayer Voršaku, Đakovo (?), 20. 10. 1870.
- 34
DAĐ, ZSCGO od 3. 12. 1870., dok. br. 168.
- 35
I poslije posvete još će nekoliko godina Schmidt raditi razne dodatne poslove za Katedralu, a ponajprije će se brinuti o nabavi liturgijskih predmeta.
- 36
*** Brigitta-Kirche, u: *Wiener Zeitung*, Beč, 232, 27. 9. 1870., 1053.
- 37
*** Oberbaurath Rösner†, u: *Zeitschrift für Bildende Kunst, Kunst Chronik*, Leipzig – Wien, 21, 20. 8. 1869., 194.
- 38
»Ueberdies sind die in meinen Händen befindlichen Plänen so unvollkommen, daß ich es nicht Wage(?), auf dieselben weitere bestimmte Angaben zu basiren, ohne vorher eine genaue Revision des Bestehenden vorgenommen zu haben.« – DAĐ, Crkveni gradjevni odbor (dalje CGO); Schmidt – Strossmayeru, 16. 4. 1871.
- 39
Princip pravilnosti stila spominje Schmidt često, kao npr. u: DAĐ, CGO br. 26., Schmidt Strossmayeru, 26. 3. 1872.
- 40
DAĐ, CGO, arhivski spis bez oznake broja (dalje bb), Schmidt Strossmayeru, 13. 7. 1873.
- 41
DAĐ, CGO, br. 26, Schmidt Strossmayeru, 26. 3. 1872.
- 42
DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 28. 5. 1872.
- 43
Tako je već na samom početku Schmidtova rada u Đakovu Strossmayer istaknuo: »...es versteht sich von selbst, daß in allen Dingen Ihre vohlerleuchtete Ansicht den Ausschlag gebe wird.« – DAĐ, CGO, br. 19, Strossmayer Schmidtu, 4. 1. 1871.
- 44
»Prava je pravcata istina, da je Šmidt šećuć se jednom sa Seitzom okolo crkve Vaše ovo ozbiljno izreknuo: To Vam je ona sgrada, s koje su moje vlasi obielile i pri kojoj sam ja dobrano žrtvovao (bedeutende Opfer gebracht).« – AHAZU, XI A/Vor. N. 52, Voršak Strossmayeru, Rim, 28. 3. 1874.
- 45
Kao npr. u slučaju raskida posla s dekorativnim slikarom Isellom, koji je bez najave napustio Đakovo i zatim tražio golem iznos za svoj rad na kupoli.
- 46
»Koliko bi bilo bolje da smo se s prvoga početka taki na vas obratili.« – Strossmayer, 1874., 210, odnosno Smičiklas, 1906., 210.
- 47
»Sie kommen von einem erleuchteten Künstler, dem das Gelingen des Kunstwerkes ebenso am Herzen liegt wie mir.« – DAĐ, CGO, br. 19, Strossmayer Schmidtu, 1. 2. 1871.
- 48
DAĐ, CGO, bb, Strossmayer Schmidtu, 30. 5. 1875.
- 49
»Glauben Sie mir sicher, mein threuester Freund, Sie besitzen vollständigst mein Vertrauen und ich halte Sie für den genialsten und fruchtbarsten Restaurateur der besseren Richtung in der Kunst in Oesterreich.« – DAĐ, ZSCGO, dok. br. 60, od 28. 6. 1874.
- 50
»Das Dombaucomité ist weit entfernt davon Ihre grossen und weitbekanntnen Verdienste für die kirchliche Architektur überhaupt, insbesondere aber für den hierortigen Dombau irgend wie schmälern zu wollen, im Gegentheil es erkannt die grossen Materiellen und Moralischen Opfern die Euer Hochwohlgeboren dem Dombau bringen vollkommen an und es rechnet sich dies zu besonderer Ehre an, daß der gänzliche Ausbau dieses seltenen kirchlichen Kunstdenkmals unter Ihrer umsichtsvollen Leitung so bald seiner Vollendung entgegengeht.« – DAĐ, CGO, bb, CGO, Schmidtu, negdje oko 15. 6. 1877.; Strossmayer je tada u Rimu, no vjerojatno se ipak radi o njegovu mišljenju.

51

Govoreći o arhitekturi 19. stoljeća ističe: »...napose pak divim se bečkomu Rathausu, koji je možebiti najljepši i najveći spomenik 19. vijeka...« – Strossmayer: Govor pri otvorenju galerije slika govoren dne 9. 11. 1884. Prema: Smičiklas, 1906., 198.

52

»Mein Freund Racki schrieb mir, daß Sie im Monate September nach Agram, kommen werden, um den Plan zu machen für die Restaurirung der Marcuskirche. Es freut mich sehr daß dieß geschieht. So wird der Impuls zu eines besseren Kunstrichtung in Croatien auch von Ihnen ausgehen. Gott segne Sie!« – DAĐ, ZSCGO, dok br. 60, od 28. 6. 1874.

53

Tako mu je primjerice govorio o svojim postupcima pri restauraciji rimske bazilike San Giovanni in Laterano (1880.). DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 2. 3. 1880. Za radove u Rimu Schmidta je nagradio tadašnji papa Leo XIII. Ordenom pape Pija IX. Radove na Lateranskoj bazilici (završene 1886.) i boravak u Rimu Schmidt je držao jednim od vrhunaca svojeg života. – *** Friedrich von Schmidt (1825–1891): Ein gotischer Rationalist, Wien, 1991., 212.

54

DAĐ, CGO, br. 168, 7. 12. 1870., Strossmayer Schmidtu, 5. 12. 1870.

55

Nacrta se nisu svadjeli biskupu, pa ih je morao kasnije promijeniti – DAĐ, CGO, br. 168, 7. 12. 1870., Strossmayer Schmidtu, 5. 12. 1870.

56

Biskupovim pismom od 5/7. 12. 1870. započinje redovita korespondencija između Strossmayera i Friedricha Schmidta, koja će trajati sve do sredine osamdesetih godina 19. stoljeća.

57

DAĐ, ZSCGO, dok. br. 168, od 3. 12. 1870.

58

DAĐ, CGO, Schmidt Strossmayeru, 12. 2. 1871.

59

DAĐ, CGO, bb, Schmidtove upute Fettu od 28. 4. 1871. za poslove u Đakovu koji će se izvesti u ljeto 1871. pokazuju kako ti dijelovi kupole još nisu bili gotovi.

60

Spominje ih Strossmayer u svom prvom pismu Schmidtu: »Die Giebeln der Kuppel wozu der Stein diesen Winter ausgearbeitet werden wird eben so wie die acht(?) Fialen, die dazu nothwendig sind.« – DAĐ, CGO, br. 168, 7. 12. 1870., Strossmayer Schmidtu, 5. 12. 1870.

61

DAĐ, CGO, Zapisnik sjednice održane 8. 11. 1870., br. 114/1870.

62

DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 12. 2. 1871.

63

DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 30. 5. 1871.

64

AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 56., Strossmayer – Voršaku, 20. 10. 1870., Đakovo.

65

AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 52, Strossmayer Voršaku, 21. 8. 1870.

66

Strossmayer tako kaže: »...I po njegovom mnijenju šiljci se imaju zidati.« (Misli pritom naravno na zidanje od cigle.) – AHAZU, XI A, 1/Vor. N. xx, Strossmayer Voršaku, 24. 9. 1870., Beč.

67

DAĐ, CGO, Schmidt Strossmayeru, 12. 2. 1871.; Schmidt Strossmayeru, 16. 4. 1871.

68

DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 30. 5. 1871. Prema popisu nastalom tjedan dana kasnije (DAĐ, CGO, bb, 5. 6. 1871., »Risanja iz Beča za stolnu crkvu 5. 6. 1871. prispjela«) Schmidt je za tornjeve toga puta poslao sljedeće projekte: kapu tornja, njezin presjek, detalje za nju, završetak tornja, dijagonalni presjek kape tornja, detalj kape tornja u prirodnoj veličini, projekt za fijalu tornja u prirodnoj veličini, zabat erkera na tornju.

69

DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 30. 5. 1871.

70

Tako ih naziva Josef Fett u popisu projekata koje je Schmidt početkom lipnja 1871. poslao u Đakovo. – DAĐ, CGO, bb, 5. 6. 1871. »Risanja iz Beča za stolnu crkvu 5. 6. 1871. prispjela.«

71

Crtež za prozore, odnosno za bifore na tornjevima dvaju gornjih katova izrađen je već u studenom 1871. – DAĐ, CGO, bb, Laužil Gamperlu, 18. 11. 1871.

72

Čak i takvi detalji kao što je mali prozor na prvom katu zvonika. – DAĐ, CGO, br. 17, Laužil CGO-u, 8. 3. 1873.

73

AHAZU, XI A, 1/Vor. N. 46, Strossmayer Voršaku, 24. 7. 1869. I Rösner u jednom od svojih posljednjih pisama govori o tom prozoru: »Es steht bei der Fensterzeichnung geschrieben, daß daran 5 Stücke nothwendig sind, 2 für jeden Thurm, und eines in Giebel der vorderen Fassade.« – DAĐ, CGO, br. 7, Rösner Strossmayeru, 23. 1. 1869.

74

DAĐ, ZSCGO, dok. br. 126, od 25. 11. 1870. U nešto kasnijem pismu zatražio je i nacрте tog prozora od Schmidta. – DAĐ, ZSCGO, dok. br. 168, od 3. 12. 1870.

75

DAĐ, CGO, bb, Schmidt CGO-u, 17. 11. 1871.

76

DAĐ, CGO, bb, Laužil Gamperlu, 18. 11. 1871.

77

DAĐ, ZSCGO, br. 118., 15. 11. 1873.

78

DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 17. 10. 1873.

79

Koja se čuva u Muzeju grada Beča.

80

U početku je Schmidt mislio u cijelosti zadržati Rösnerov projekt (kako ističe Strossmayer u svojem prvom pismu tomu arhitektu) (»...endlich die Giebeldeckung die Sie wie ich höre unverändert behalten wollen, wie Sie der verstorbene Rösner angegeben hat.« – DAĐ, CGO, br. 168, 7. 12. 1870., Strossmayer Schmidtu, 5. 12. 1870.), no kasnije je promijenio mišljenje i zadržao raniju raščlambu samo samoga vrha zabata.

81

Slijepe arkade koje je na vijence htio postaviti Rösner trebale su biti izrađene od kamena.

- 82
Njezine projekte Hübsch je objavio u svojoj monografiji: *Die alchristlichen Kirchen nach den Baudenkmalen*, Karlsruhe, 1862.
- 83
DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 20. 1. 1875.
- 84
AHAZU, XI A /Vall. Jo. ili N. ?? 11., Vallinger Strossmayeru, Đakovo, 24. 7. 1879.
- 85
DAĐ, CGO, bb, Bollé Strossmayeru, 25. 10. 1879.
- 86
DAĐ, CGO, bb, Bollé Strossmayeru, 25. 10. 1879.
- 87
»Die Aufnahme der Façade habe ich erhalten und warte(?) die Skizze zu der Freistiege mit Brunnen etc. anfertigen.« – AHAZU, XI A/Bol. H. 2, Bollé Strossmayeru, Wien, 9. 12. 1879. Izuzetak je samo željezna ograda na rubovima stubišta, koju je izradio bravar Anton Mesić po Bolléovim projektima. – DAĐ, CGO, br. 180, Bollé Strossmayeru, 23. 8. 1882.
- 88
»Sehr lieb wäre es mir zugleich die Zeichnung von der Stiege zu haben, die in die Kirche führen wird. Wobei meiner Ansicht nach zu berücksichtigen ist, daß beide Seiten, die nördliche und die südliche gleichmäßig gestaltet werden wegen der Harmonie.« – DAĐ, ZSCGO, dok br. 60, od 28. 6. 1874.
- 89
AHAZU, XI A /Vall. Jo. 11., Vallinger Strossmayeru, Đakovo, 24. 7. 1879.
- 90
»Crkva je postavljena na zaravanak, do kojega s trga vodi 13 stuba, a pokraj njih se dižu dva zdenca, izradjena od sirove opeke na oblik tornjića. Ove zdence podigao je biskup Strossmayer ne samo zato, da budu narodu dobar napitak svježom vodom, nego ih htjede sačuvati i zato što je iz lijevoga zdenca bila crpena sva voda, koja je za gradnju trebala.« – JOSIP VANCAŠ – NIKOLA MAŠIĆ, (bilj. 1), 17.
- 91
*** Stolna crkva đakovačka, u: *Obzor*, Zagreb, 1, 3. 1. 1881., 1–2:
»Za mojega boravka upravo su polagane stube, kojimi se uzlazi k crkvi, stojećoj na humcu. Po strani tim liepim kamenim stubam grade se dva bunara iz krasne crvenkaste opeke, iz koje je i crkva sagradjena. Kano što uzlaz stubami tako i bunari imadu ne samo arhitektonsko, nego i simboličko značenje, pa se to i kod drugih bazilika vidja. Tko se ne sjeća veličanstvenih vodometa pred vatikanskom crkvom sv. Petra.«
- 92
»Die Hauptstiege sammt den Brunnen ist herrlich ausgefallen. Sie wird der Façade einen schöneren und pitoresken Anblick gewähren.« – DAĐ, ZSCGO, dok. br. 109, prijepis dopisa Strossmayera Schmidtu, 27. 11. 1879.
- 93
»Die 2 Brunnen machen sich sehr schön vor der Fronte. Sie erweitern sehr vorthellhaft die Façade, und regeln in ausgezeichnete Weise das Terrain und die Stiege.« – DAĐ, CGO, br. 85, Strossmayer Schmidtu, 6. 9. 1880.
- 94
S motivom rombova izvedenih u opeci.
- 95
Schmidt je izradio i neke projekte za elemente pročelja Đakovačke katedrale koji nisu izvedeni, poput tornjića/fijala iznad lezana na pobočnim brodovima. O tome u: Z. MARKOVIĆ, Umjetnici, graditelji, kipari i slikari đakovačke stolne crkve, u: *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, Đakovo, 2, 31. 1. 1932., 11.; MILKO CEPELIĆ – MATIJA PAVIĆ (bilj 12.), 345.
- 96
DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 12. 2. 1871. – DAĐ, CGO, br. 19, Schmidt Strossmayeru, 3. 1. 1871.
- 97
DAĐ, CGO, bb, 5. 6. 1871., »Risanja iz Beča za stolnu crkvu 5. 6. 1871. prispjela.«
- 98
DAĐ, CGO, bb, Strossmayer Schmidtu, 20. 2. 1871. Iako ih se još koji mjesec ranije mislilo izvesti po starim projektima, pa je čak i Voršak upitan koliko bi oni koštali u Rimu. – AHAZU, XI A, 1/ Vor. N. 57, Strossmayer Voršaku (tj. bilješka Franca (?) upućena Voršaku, 10. 11. 1870.).
- 99
DAĐ, CGO, bb, Schmidt CGO-u, 17. 11. 1871.
- 100
Naime, u kasnijem pismu Karla Laužila Strossmayeru neposredno se spominje »željena« izmjena različitih kapitela. – DAĐ, CGO, br. 95, Laužil Strossmayeru, 6. 6. 1872.
- 101
DAĐ, CGO, br. 36, Laužil CGO-u, 8. 2. 1872.
- 102
DAĐ, CGO, br. 95, Laužil Strossmayeru, 6. 6. 1872.
- 103
DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 22. 6. 1872.
- 104
DAĐ, CGO, bb, Schmidt Strossmayeru, 17. 10. 1873.; DAĐ, CGO, br. 111, Schmidt Strossmayeru, 25. 11. 1873.
- 105
DAĐ, ZSCGO, br. 104, od 17. 11. 1873., prijepis dopisa Strossmayera Schmidtu, 19. 11. 1873. Kapitele ispod kora izveo je klesar Gachon do studenog 1874. – DAĐ, ZSCGO, dok. br. xxx, od 10. 10. 1874., dok. br. 115, 21. 11. 1874.
- 106
Naručio ih je sredinom 1874. Strossmayer, potaknut dolaskom skupine klesara Francuza u Đakovo. – DAĐ, ZSCGO, dok br. 59, prijepis dopisa Strossmayera Schmidtu, 2. 6. 1874.
- 107
Projekti za ta dva stubišta bili su gotovi u prosincu 1873. Iako Schmidt ne govori izravno o kojim se stubištima radi, vjerojatno je riječ upravo o onima za kriptu i lijevi oratorij, s obzirom na to da su projekti za njih zatraženi u prvoj polovini godine, kao i s obzirom na činjenicu da je kasnije radio projekte za stubišta pred crkvom, odnosno pred svetištem. DAĐ, CGO, br. 7/1874., Schmidt Strossmayeru, 20. 12. 1873.
- 108
Ovo je stubište bilo dovršeno većim dijelom do jeseni 1874. godine. – DAĐ, ZSCGO, dok. br. 97, od 10. 10. 1874.
- 109
Sudeći prema sačuvanim tlocrtima Katedrale.
- 110
Schmidt je sigurno imao pomagača, no koji je od njegovih učenika sudjelovao na dovršavanju projekata za stubište nemoguće je pouzdano reći.
- 111
DAĐ, ZSCGO, dok. br. 97, od 10. 10. 1874.

Summary

Dragan Damjanović

Friedrich Schmidt and the Architecture of Đakovo Cathedral

The neo-Romanesque Đakovo Cathedral, Slavonia, is the biggest religious building of Croatian historicism. It began to be built in 1866, after plans of Viennese architect Karl Rösner. After his death, the prime mover of the construction of the building, Bishop of Đakovo Josip Strossmayer had to find a new chief architect. After a year or more of consideration, in September 1870 he finally chose Friedrich Schmidt. Although he was at the time the most highly regarded exponent of neo-Gothic in the Austro-Hungarian Empire, who had not much worked in the style the cathedral was being built in (Romanesque), because of the high regard in which he was held in Church circles and because of the structural and formal qualities of his architecture, it was he who was chosen. The biggest patron of Croatian arts in the 19th century hoped to set off a revival of architecture and of religious art in general in the country through Schmidt's engagement.

Schmidt at once accepted the proposal, influenced much by the world fame that Strossmayer then enjoyed because of his attitude at First Vatican, and undoubtedly also because of the healthy remuneration the job brought.

Having obtained the chance to finish a cathedral, Schmidt did not allow himself to be turned into a mere executer of the Rösner designs, but drew up his own plans for all parts of the buildings that had not been completed, deviating from the solutions of his predecessor. However, he did adhere completely to the historicist aspirations for unity and correctness of style.

The interior was made in its entirety according to Schmidt's plans, but he also left a considerable mark on the architecture of the building. Details of the articulation of the dome were done according to his plans (gables on the tambour, finials between them) as well as the four finial-baldachins placed at the side of the dome. Details of the articulation of the towers on the principal elevation of the church and the facade as a whole are his, with the proviso that he did retain on them the basic organisation of the Rösner plans. To a greater extent he modified the tops of the towers, and the gable of the main facade. Instead of single light windows, in the centre of the main gable he placed a blind triple light window in which a depiction of the Crucifixion in majolica would later be placed. The cornices on the principle elevation with motifs produced by convex and concave brickwork were also entirely his work. In front of the cathedral he put up a monumental staircase coping with the height differences between the square in front of the church and the portal.

The formal approach to the staircase is entirely Schmidt's. On the lateral sides it is bounded with the two picturesque wellheads, in conical form, done, like the cathedral of the whole, in facing brick.

In the architecture of the interior too Schmidt left a considerable mark, although not to such a great extent as on the main facade. The basic architectural articulation of the interior was done according to the Rösner designs, but all of the architectural plastics were done after Schmidt's: the keystones on the vaults, the capitals of the columns, the half columns and so on. He also planned the three great staircases in the church, of which that on the northern side that links the crypt with the nave and the oratory on the first floor at the side of the chancel is particularly interesting. This staircase is of circular plan, inserted into a rectangular space. It is distinguished by skilled structural and quality formal solutions that invoke Gothic more than Romanesque architecture.

The interventions of Friedrich Schmidt into Rösner's solutions for the architecture of Đakovo Cathedral have been picked out as an important part of the history of the erection of this building in order the more clearly differentiate the separate contributions of the two architects in today's, built, Strossmayer cathedral. It is an interesting occupation of the way in which one architect of the 19th century addressed a building designed and partially completed by another architect, endeavouring to balance his aspiration for his own original contribution with the need to respect the built situation and the stylistic coherence of the building.

Schmidt did the work on the cathedral in Đakovo in the period from 1870 until its dedication in 1882, but even after that he was to procure liturgical items in Vienna for it. His engagement in Đakovo was by the sequence of events completely to reorient the history of Croatian architecture in the 19th century, as desired by Bishop Strossmayer. Through the championship of Strossmayer, Schmidt was to get jobs in a number of other buildings, in Zagreb, because of which this architect was to specialise his pupil Herman Bollé in jobs in Croatia. Working in Zagreb and Đakovo Bollé was to create links that at the end would lead to his resettlement in Zagreb and his transformation into the most important planner in the field of religious architecture during the Croatian historicist period.

Key words: Friedrich Schmidt, Josip Juraj Strossmayer, Đakovo Cathedral, historicism, neo-Romanesque, neo-Gothic